

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

ЗАДОРЖНА Наталія Дмитрівна

Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України.

спеціальність: 081 – Право
магістерська програма – Право

Магістерська робота

Виконала студентка групи ПРМ-21

Н.Д. Задорожна

Науковий керівник

к.ю.н., ст. викл. Вишневецький С.Ф.

Магістерську роботу допущено
до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З.Рогатинська**

ТЕРНОПІЛЬ – 2018

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 93 сторінок та список використаних джерел із 84 найменувань.

Метою магістерської роботи є комплексне наукове висвітлення теоретичних основ та особливостей криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України, аналізу його спеціальних засобів захисту.

Об'єктом дослідження є діяльність правоохоронних органів у сфері виявлення та дослідження підроблених документів.

Предметом дослідження є криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України.

Одержані висновки і їх новизна полягає у комплексному криміналістичному дослідженні підробленого паспорта громадянина України.

Ключові слова: підроблений паспорт громадянина України, криміналістичне дослідження, експертиза.

ABSTRACT

Thesis contains a 93 page and a list of sources 84 items.

The goal of thesis is a comprehensive scientific coverage of the theoretical foundations and peculiarities of the forensic study of a false passport of a citizen of Ukraine, analysis of his special means of protection.

Subject of inquiry is the activity of law enforcement agencies in the field of detecting and researching forged documents.

Subject matter is a forensic investigation of a false passport of a citizen of Ukraine.

The resulting findings and their novelty is a comprehensive forensic study of a false passport of a citizen of Ukraine.

Keywords: forged passport of a citizen of Ukraine, forensic investigation, examination.

АНОТАЦІЯ

Задорожна Н. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У роботі здійснено характеристику підробленого паспорта громадянина України. Автором досліджено методичні основи криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України.

ANNOTATION

Zadorozhna N. Forensic examination of a forged passport of a citizen of Ukraine – Manuscript.

This research is to submit Master of Law on specialization 8.03040101. – Law. -Ternopil national economic university, Ternopil, 2018.

This work carried out a characterization of a forged passport of a citizen of Ukraine.. The author studied methodical bases of forensic research of a forged passport of a citizen of Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДРОБЛЕНОГО ПАСПОРТА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ	7
1.1. Спеціальні засоби захисту паспорта громадянина України від підроблення.....	7
1.2. Способи підроблення паспорта громадянина України та їх ознаки.....
1.3. Огляд паспорта громадянина України з метою виявлення ознак підроблення... ..	35
Висновки до першого розділу.....	46
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНОГО ПАСПОРТА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ	49
2.1. Можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України.....	49
2.2. Особливості методики техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України.....	60
Висновки до другого розділу.....	80
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85

ВСТУП

Актуальність теми. Паспорт громадянина України – один з найважливіших документів суворого обліку та звітності, який має широке соціальне і правове значення, оскільки містить найбільш повні відомості про його власника і відношення до громадянства України. Паспорт забезпечує громадянину реалізацію правоздатності у сфері цивільно-правових відносин, право на працю, відпочинок, освіту, охорону здоров'я тощо. Наявність цього документа уможлиблює забезпечити особисті, майнові, трудові, соціальні та політичні права громадянам України.

Оскільки паспорт використовується майже у всіх сферах людської діяльності, він часто стає об'єктом злочинних посягань. За статистичними даними, в Україні з 2014 по перше півріччя 2017 рр. зареєстровано 61 697 злочинів за підробленими документами, бланками, печатками та штампами, їх збут та використання. Поряд з цим, з 2006 по перше півріччя 2010 рр. у м. Києві порушено 1 178 кримінальних справ щодо вчинення злочинів, пов'язаних із підробленням паспорта громадянина України. Тому, особливої уваги потребує удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту паспорта та спеціальних засобів захисту, розроблення окремої методики проведення техніко-криміналістичної експертизи паспорта із використанням сучасної техніки та нових методів дослідження, а також удосконалення прийомів огляду паспортів працівниками поліції та іншими посадовими особами з метою виявлення ознак підроблення.

Значні недоліки нормативного урегулювання функціонування паспорта та неналежна якість засобів захисту негативно впливають на його криміналістичне дослідження та створюють сприятливі умови для підроблювачів, тим самим впливають на збільшення кількості злочинів, пов'язаних із підробленням документів.

Мета і завдання дослідження полягає у комплексному науковому висвітленні теоретичних основ та особливостей криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України, аналізу його спеціальних засобів захисту.

Поставлена мета обумовила вирішення таких **завдань**:

- деталізувати спеціальні засоби захисту паспорта громадянина України та охарактеризувати сучасні способи повного і часткового підроблення;
- визначити можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України;
- надати детальну характеристику сучасних методів криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України та обґрунтувати необхідність у створенні окремої методики дослідження.

Об'єктом дослідження є діяльність правоохоронних органів у сфері виявлення та дослідження підроблених документів.

Предметом дослідження є криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України.

Теоретична основа дослідження. Теоретичним підґрунтям магістерської роботи послужили наукові праці таких вчених, як : В.П. Бахін, В.Д. Берназ, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, О.О. Ейсман, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, І.Ф. Крилов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та багато інших.

Методи дослідження. У ході написання магістерської роботи були використані такі загальнонаукові методи, як історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний, діалектичний, системно-структурного аналізу та синтезу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному криміналістичному дослідженні підробленого паспорта громадянина України.

У результаті проведеного дослідження сформульовано наукові положення та висновки, а саме:

- охарактеризовано спеціальні засоби захисту паспорта громадянина України, запропоновано їх класифікацію, зазначено технологію виготовлення, особливості та захисні властивості;
- обґрунтовано необхідність створення окремої методики дослідження

підробленого паспорта громадянина України, оскільки проведення експертизи такого документа потребує відповідних знань щодо технічного опису (конструкції, розмірних характеристик тощо) та засобів захисту (графічного оформлення, спеціальних матеріалів, технологій, прихованих зображень тощо).

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається тим, що висвітлені в магістерській роботі теоретичні висновки сприяють подальшому розвитку криміналістики та теорії судової експертизи, а пропозиції та рекомендації можуть використовуватися в практичній діяльності експертів, зокрема, для вдосконалення методики технічного дослідження документів й у практичній діяльності працівників поліції та інших посадових осіб, які проводять огляд паспортів.

Структура дослідження є логічно впорядкованою системою викладеного матеріалу. Робота складається зі вступу, двох розділів, які об'єднують п'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 93 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДРОБЛЕНОГО ПАСПОРТА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

1.1. Спеціальні засоби захисту паспорта громадянина України від підроблення

Паспорт громадянина України є основним документом в Україні, на який покладено низку соціальних, правових та охоронних функцій. У зв'язку з тим, що паспорт фігурує майже у всіх сферах людської діяльності, він стає об'єктом злочинних посягань. Тому, з метою уникнення останніх, паспорт наділений спеціальними засобами захисту від підроблення.

Ефективність виявлення підроблених паспортів зумовлена, насамперед, необхідністю знань технології виготовлення бланків та основних елементів захисту. Саме в цих документах використовуються спеціальні матеріали та сучасні технології друку, які формують основний захист від підроблення. Поряд з цим, не менш важливим захистом слугують особливості оформлення бланків, видачі, зберігання, обміну тощо, для яких встановлено певні правила та обмеження. Тому, постає необхідність дослідити засоби захисту паспорта на всіх стадіях його виготовлення та функціонування.

Проблеми захисту документів від підроблення постійно досліджуються вченими-криміналістами, серед яких особливий внесок становлять праці В.В. Бірюкова, М.Ю. Будзієвського, А.І. Вінберга, О.В. Воробей, О.О. Гусєва, Ю.Г. Корухова, В.М. Кісіна, І.Ф. Крилова, П.Г. Кулагіна, О.Л. Кобилянського, О.А. Леві, В.К. Лисиченка, В.А. Орловського, В.М. Палій, С.Д. Павленка, С.Ю. Петряєва, Н.В. Терзієва та багатьох інших.

Уся сукупність документів зі спеціальними засобами захисту, не дивлячись на різне призначення, має однакову систему захисту від підроблення, наприклад, складні малюнки як фон для нанесення основної інформації, приховані зображення, такі як водяні знаки, кольорові волокна, УФ захист та багато інших. Це уможливорює виготовляти такі документи у великій кількості, що факт значно полегшує їх підроблення.

Тому, на наш погляд, доцільно розглянути поняття “документ із засобами захисту”, оскільки у криміналістичній літературі загальноприйнятого визначення немає.

У криміналістиці проблеми та поняття захисту документів від підроблення досліджував О.А. Леві, під яким розумів технічні засоби та організаційні заходи, які застосовуються для попередження підроблення документів або направлені на їх швидке виявлення [1, с. 157]. Для прикладу, у паспортах частковому підробленню перешкоджатиме захисна сітка жовто-голубого кольору, на якій одразу буде помітно підчистку або травлення.

Розкриваючи поняття “заходи захисту від підроблення” слід визначити саму дефініцію ”заходи”, під якою у словнику-довіднику розуміють, “здійснювані дії у процесі виготовлення/персоналізації документа, накопичення персональних даних осіб, яким виданий документ...” [2, с. 7]

Загальновідомо, що держава захищає документи за допомогою правових норм, що регулюють їх виготовлення, оформлення, видачу, зберігання, обмін, знищення тощо, а також покарання у разі їх порушення. Тому можна виділити такі заходи захисту паспорта від підроблення:

1. правові (норми законів і кодексів, які регулюють загальні положення функціонування паспорта);
2. організаційні (правила, інструкції, розпорядження, накази тощо, які визначають порядок і організацію виготовлення, складання, видачу, обігу та збереження паспортів).

Поряд з цим, виділяють ще фізичний захист паспортів, під яким розуміють комплекс запобіжних заходів, спрямованих на виключення можливості несанкціонованого доступу до процесів виготовлення/персоналізації документів або їх крадіжки [2, с. 23]. Для прикладу, надруковані банки паспортів зберігаються у сейфах на поліграфкомбінаті “Україна” (ПК “Україна”) до їх передачі замовнику, а також упаковуються та опечатуються із фіксацією у відповідних паперах та журналах при передачі продукції кур’єру замовника.

Розглянуті заходи слугують своєрідними умовами для існування

спеціальних засобів захисту документів від підроблення.

Дослідженням документів, із спеціальними засобами захисту, в умовах сьогодення, займався О.Л. Кобилянський, який у своїх працях розглядає спеціальні засоби захисту документів від підроблення у двох значеннях – широкому та вузькому. У широкому значенні спеціальні засоби захисту документів від підроблення – це сертифіковані та зареєстровані у встановленому порядку виробу, призначені для контролю несанкціонованого доступу до об'єктів захисту, шляхом визначення їх дійсності та цілісності, порівнянням самого елемента захисту чи композиції за критеріями відповідності характерним ознакам візуальними, інструментальними й іншими методами. У вузькому значенні – це засоби, призначені для перешкоджання виготовленню особливо важливих документів та істотного утруднення внесення в них будь-яких змін [3, с. 117].

У криміналістиці під спеціальними засобами захисту розуміють сукупність технічних прийомів та засобів, які використовуються в процесі виробництва виробів суворого обліку, з метою захисту їх від несанкціонованого виготовлення (повного підроблення) та істотного ускладнення внесення до них будь-яких змін (часткового підроблення).

Такі вчені-криміналісти, як: В.В. Бірюков, О.В. Воробей, О.Л. Кобилянський, О.А. Леві до спеціальних засобів відносять: 1) спеціальні матеріали (папір, фарби, нитки тощо); 2) види поліграфічного друку й спеціальні технології нанесення зображень (захист на стадії дизайну, особливі прийоми верстки та обробки зображення, високотехнологічні способи друку, використання захищеного паперу, спеціальних фарб тощо); 3) елементи захисту (характерна ознака для ідентифікації документу) [5, с. 380; 6, с. 203; 8, с. 105–107].

В свою чергу О.В. Воробей, розділяє засоби захисту дещо по-іншому:

1) технологічні; 2) поліграфічні; 3) фізико-хімічні [7, с. 214].

Проаналізуємо кожен з них детальніше. Так, під технологічним захистом паспорта слід розуміти сукупність обов'язкових елементів, які вносяться у нього за допомогою спеціальних технологічних процесів: встановлення

розміру паспортної книжечки, композиційного складу паперу та фарб, якими наноситься зображення, наявності захисних волокон та водяних знаків, перфорації серії та номеру тощо.

Поліграфічний захист полягає у нанесенні зображення на бланки документа спеціальними фарбами за допомогою плоского офсетного виду друку. У паспорті ж використовується плоский офсетний поліграфічний друк, за допомогою якого наноситься: друкований текст на бланках, нумерація сторінок, графі для заповнення даних про власника паспорта, рамки-обмежувачі для вклеювання фотокартки, мікродрук, зображення орнаментів, фонових та захисних сіток тощо.

Поліграфічні фарби являють собою колоїдний розчин барвника у сполуці речовин. До їх складу входять різні домішки, які регулюють в'язкість, липкість (розріджувач та друкарські пасти) та швидкість процесу закріплення. Поліграфічні фарби мають багато різновидів, відповідно до яких номер фарби має шестизначне число [9, с. 34–35].

Під фізико-хімічним захистом розуміють внесення до складу паперу бланку паспорта хімічних речовин, у до них належать: люмінофори – флуоресцентні і фосфоресцентні фарби, які дають світіння під дією ультрафіолетових променів (УФ променів).

Поряд зі спеціальними засобами захисту документів від підроблення, деякі вчені виділяють спеціальні способи захисту, а саме:

1) графічне оформлення; 2) спеціальні матеріали; 3) спеціальні технології; 4) нумерація; 5) обладнання тощо.

Характеризуючи кожен із цих способів, важливо зазначити, що графічне оформлення паспорта полягає у формуванні за допомогою спеціальних комп'ютерних програм таких елементів захисту, як: фонові та захисні сітки, мікротекст та приховані зображення. До спеціальних матеріалів, які використовуються для виготовлення бланків, належать: папір, фарби, нитки тощо. Для виготовлення обкладинки використовуються спеціальні технології: муарове тиснення, тиснення спеціальною фольгою написів та зображень. Нумерація сторінок здійснюється як видима – виконана друкарським способом,

так і невидима – прихованим зображенням, а також виконується перфорування серії та номеру механічним способом.

На основі проаналізованих думок вчених, ми дійшли висновку, що засіб – це те, за допомогою чого здійснюється та чи інша дія, а захист – це охорона документа від впливу на нього зовнішніх факторів. Тому, на нашу думку, під *спеціальними засобами захисту паспорта* слід розуміти сукупність засобів, які перешкоджають несанкціонованому втручанню у документ на стадіях його виготовлення, оформлення, експлуатації та знищення. Вони призначені унеможливити та попереджувати як повне, так і часткове його підроблення, а в разі несанкціонованого його виготовлення – направлені на швидке виявлення.

Виходячи з теоретичних положень та практичної діяльності, можна виділити наступні етапи функціонування паспорта: 1) виготовлення паспортної книжечки; 2) перебування у паспортному столі для оформлення та видачі; 3) експлуатація його власником.

Спираючись на наведені етапи, ми пропонуємо таку класифікацію спеціальних засобів захисту, якими наділений паспорт:

1. в залежності від стадії функціонування паспорта:

а – на стадії виготовлення паспортної книжечки;

б – на стадії оформлення та видачі паспорта;

в – під час експлуатації паспорта його власником;

2. в залежності від виду підроблення:

а – від повного – здійснюється на стадії виготовлення паспортної книжечки;

б – від часткового – забезпечується на стадії оформлення та експлуатації паспорта;

3. за захистом на стадії виготовлення паспортної книжечки:

а – спеціальний матеріал для виготовлення обкладинки паспорта;

б – спеціальний папір для виготовлення бланків;

в – введення в структуру паперу прихованих елементів;

г – нанесення зображення та типографського шрифту на папір;

- д – кріплення паспортної книжечки;
 - 4. за захистом на стадії оформлення та видачі паспорта:
 - а – спосіб внесення даних про власника паспорта;
 - б – мова внесення даних про власника паспорта;
 - в – вклеювання фотокартки власника паспорта;
 - г – засвідчення внесених даних підписами та відбитками печаток;
 - 5. за захистом під час експлуатації паспорта власником:
 - а – внесення відміток на сторінки з сьомої по дев'яту;
 - б – внесення відміток на сторінки з десятої по шістнадцяту;
 - 6. за захисними властивостями паспорта:
 - а – під час виготовлення бланків;
 - б – під час обробки готової продукції;
 - в – при персоналізації паспорта;
 - 7. за ступенем виявлення:
 - а – видимі неозброєним оком (назва документа, розміри, фотокартка, способи внесення змін, печатки);
 - б – видимі у результаті використання науково-технічних засобів (УФ захист, ознаки часткового підроблення);
 - в – із застосуванням спеціальних знань (вид друку, спосіб внесення змін).
- Неможливо зменшити кількість підроблених паспортів, але спільними зусиллями науковців, працівників поліції та посадових осіб можна обмежити сферу поширення таких документів і вчинення різного роду злочинів.

1.2. Способи підроблення паспорта громадянина України та їх ознаки

Підробленням документів злочинці практикували ще з давніх часів, про що свідчать такі ранні російські законодавчі пам'ятки, як: Псковська судна грамота (1424 р.), Судебник 1550, Статут Великого князівства Литовського (1529 р.), Соборне уложення (1649 р.). Суттєву допомогу при дослідженні документів надавали особи, які володіли спеціальними знаннями [10, с. 58–61]. Але способи підроблення документів не були виконані на такому висококваліфікованому рівні як тепер. Здебільшого траплялося часткове

внесення змін у тексти документів з використанням зіскобу, травлення або інших підручними способами. Виявити внесення змін початкового тексту було складно через відсутність засобів для розпізнавання підроблень.

Особливі заходи застереження передбачалися щодо підроблених паспортів, які набули поширення у XVIII ст. внаслідок бідності в державі, що змусило громадян займатися промисловістю в інших містах. Тому паспорти почали друкуватися типографським способом, потім неодноразово змінювався колір паперу. Такі заходи захисту слугували виявленню підроблення, оскільки досліджувався цей документ лише зовнішнім оглядом або фіктивність встановлювалася показаннями свідків. Наприклад, у січні 1789 р. в Петербурзькій палаті кримінального суду розглядалася справа Івана Зуєва, який викрав із типографії Академії Наук кліше і надрукував декілька паспортів. Фіктивність цих документів встановлювалася лише за показаннями свідків [10, с. 9–10].

На сьогодні, відповідно до законодавства України до одного із основних обов'язків органів внутрішніх справ України належить контроль за додержанням громадянами та службовими особами встановлених законодавством правил паспортної системи, виїзду, в'їзду, перебування у країні і транзитного проїзду через її територію іноземних громадян та осіб без громадянства.

Паспорт громадянина України є основним документом, за допомогою якого фіксуються і контролюються взаємовідносини між фізичними та юридичними особами. Видача паспортів ще з давніх часів і донині сприяє укріпленню правопорядку в державі через розшук злочинців, виявлення правопорушників, які користуються підробленими та фіктивними документами.

На жаль, ще невідомо жодного факту створення документа, який би не піддавався підробленню. За статистичними даними, в Україні з 2014–2016 рр. зареєстровано 53 891 злочин за підробленими документами, бланками, печатками та штампами, їх збутом та використанням.

Тому з метою попередження злочинів, пов'язаних з підробленням паспортів, постає необхідність у дослідженні способів, якими найчастіше

здійснюється несанкціоноване виготовлення або внесення в них будь-яких змін.

Значний внесок у технічне дослідження документів та способів їх підроблення здійснили такі вчені, як: Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, О.В. Воробей, А.О. Ейсман, М.В. Кісн, І.Ф. Крилов, О.Л. Кобилянський, В.К. Лисиченко, В.К. Орловський, В.М. Палій, Ю.І. Паршиков, М.Я. Сегай, Н.В. Терзієв, Н.П. Яблоков та багато інших. Але дослідження щодо способів підроблення паспортів, на жаль, відсутні.

Способи підроблення паспорта, насамперед, зумовлені науково-технічним прогресом у державі та інтелектуальним рівнем підроблювачів. З кожним днем набуває стрімкого розвитку наука і техніка, стають доступними спеціальна технічна література та необхідні матеріали. Рівень освіченості підроблювачів, уміння і навички, а також розвинені здібності уможливають використовувати усі перелічені умови для підроблення паспортів.

На нашу думку, *способи підроблення паспорта* – це система дій, направлених на виготовлення нового документа або внесення у справжній змін, із застосуванням технічного обладнання, матеріалів, використанням умінь та навичок підроблювача.

Перш ніж розглядати способи підроблення паспорта, доцільно, на наш погляд, розглянути поняття "підроблений документ". У криміналістичній літературі всі документи за юридичною природою поділяють на справжні та фіктивні (підложні). Справжні документи – ті, що виготовлені уповноваженим підприємством-виробником, у відповідності зі встановленою формою, зміст яких відповідає дійсності. Фіктивні (підложні) – ті, які належним чином виготовлені, але містять у собі неправдиві дані або реквізити, що не відповідають дійсності [11, с. 31].

У словнику-довіднику за ред. О. Силкіна, підлог визначається як незаконне виготовлення документу, а підроблення – як незаконна зміна будь-якої частини документу [12, с. 16]. Аналізуючи зміст цих понять, ми схильні до думки, що автор розглядає підлог як повністю несанкціоновано виготовлений документ, а підроблення – як внесення змін в оригінальний документ, що в криміналістиці називають частковим підробленням.

Водночас, розрізняють два види підлогу: інтелектуальний та матеріальний [13, с. 127–128].

Інтелектуальний – проявляється у правильному складанні документа з формального боку (наявність і правильність усіх реквізитів), але містить у собі завідомо неправдиві дані. Щоб виявити таке підроблення у паспорті, насамперед, необхідно встановити, чи існує вказаний орган, який його видав, чи належить йому проставлений відбиток печатки, чи відповідає зміст штампів, записам, які в нього внесені, чи правильно заповнені графи, чи у відповідних місцях внесені відмітки про сімейний стан, місце проживання тощо.

Матеріальний – характеризується внесенням неправдивих даних у зміст документу і встановлюється криміналістичним дослідженням.

Документи, у яких є сліди матеріального підлогу, у криміналістиці називають підробленими [13, с. 128]. Поряд з цим, підробленим називають документ, зміст або реквізити якого не відповідають дійсності [14, с. 8].

Підробленим документом на в'їзд / виїзд або посвідчення особи називають будь-які документи на в'їзд / виїзд або посвідчення особи, які: були підроблені або змінені яким-небудь матеріальним чином будь-якою особою або установою, крім тих, які в законному порядку уповноважені виготовляти / видавати документи від імені держави; або були належним чином видані / отримані за допомогою подання невірних даних, корупції / примусу чи будь-яким іншим незаконним чином; або використовуються особою, іншою, ніж законний власник [15, с. 17].

Р.С. Белкін визначає підроблення документа як виготовлення фальшивих документів, цілком імітуючи справжні, або внесення змін у справжній документ [16, с. 165]. Іншими словами, підробленими називаються спеціально сфабриковані (повністю імітовані) або навмисно змінені (частково перероблені) документи, зміст яких не відповідає дійсності.

Наведене визначення дає розуміння поняттю підробленого документа, а також розкриває види підроблення, які сформувалися в криміналістиці протягом тривалого часу – це повне та часткове.

Повне підроблення паспорта передбачає його виготовлення через повну

імітацію справжнього, зміст якого не відповідає дійсності. Умовно виготовлення цілком підробленого паспорта можна поділити на два етапи:

- 1) виготовлення паспортної книжечки;
- 2) внесення реквізитів.

Перший етап повного підроблення паспорта, на нашу думку, є найскладнішим, оскільки потребує достатніх знань у галузі криміналістики та поліграфічної техніки, наявності спеціальних матеріалів, достатніх умінь та навичок, оскільки необхідно не лише підібрати основні матеріали, з яких виготовляється паспорт, але й імітувати спеціальні засоби захисту.

Для відтворення, наприклад, обкладинки необхідно мати не лише спеціальний матеріал, але й устаткування для нанесення відповідного виду тиснення та написів.

Бланки підробити також нелегко. Особливості паперу, приховані елементи та спосіб нанесення тексту і зображень, одразу вкажуть на невідповідність шрифту та техніки типографського друку.

Поряд з цим, виникає проблема наявності пристрою для рівного вирізання країв паспортної книжечки, тому спостерігається кривизна та скошені краї паперу.

Як зазначає В.В. Бірюков, на практиці трапляються випадки підроблення бланків кваліфікованими поліграфістами на самому поліграфічному підприємстві [17, с. 149]. Звичайно, таке підроблення буде виконане на високому рівні, виявити яке буде складно навіть висококваліфікованому експерту-криміналісту. Але, такі підроблення трапляються рідко.

Підроблення паперу вимагає відтворення захисних його властивостей, які використовує поліграфкомбінат. Оскільки такий папір відсутній у вільному продажі, підроблювачі використовують звичайний папір, який значно різниться зі справжнім за складом паперової маси, будовою волокон, еластичністю, наявністю барвних речовин, товщиною, щільністю, міцністю, гладкістю, ступенем проклейки та розтяжністю, що призводить до тривалої його експлуатації. Спеціальний папір у порівнянні зі звичайним, не дає люмінесценції (яскраво-голубого світіння) під дією УФ променів.

Часто бланки документів підробляються за допомогою різних кліше, засобів репрографії та малювання. Для кращого розуміння наведених понять, розглянемо їх визначення. Так, "кліше" тлумачиться як друкарська форма високого друку, виготовлена фотомеханічним способом з цинкових, мікроцинкових, магнієвих, мідних, латунних пластинок та створена в основному, для відтворення оригіналу [18, с. 17].

Водночас, під друкарською формою розуміють носій текстової та зображувальної інформації для багаторазового отримання відбитків [18, с. 12]. Зовні друкарська форма є плоскою або циліндричною, твердою або еластичною поверхнею з друкуючими та пробільними елементами.

Під репрографією розуміють галузь науки та техніки, що охоплює сукупність способів, процесів та засобів відтворення зображень оригіналів за допомогою отримання копій без використання набірних друкарських форм та заснована на застосуванні носіїв, що змінюють фізико-хімічні властивості під дією випромінювання [19, с. 62].

Аналіз криміналістичних джерел [20, с. 150; 21, с. 240] уможливило визначити найпростішу класифікацію способів повного підроблення документів із засобами захисту, а саме:

- 1) з використанням комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки;
- 2) з використанням способів поліграфічного друку;
- 3) з використанням інших способів отримання зображення (графічний або мальований, фотографічний).

Підроблення з використанням комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки.

На сьогодні широкого розвитку набула оперативна поліграфія, до якої відносяться найбільш прості та швидкі способи розмноження документів, які відрізняються автоматизацією і механізацією процесів та портативністю апаратури (гектографічний, фототипний, фотомеханічний, ротаторний, спеткографічний, електрографічний, електронно-іскровий) [22, с. 225]. Переваги такої техніки привернули увагу підроблювачів документів, адже вона

дає змогу ефективно та швидко відтворювати справжні документи та імітувати їх засоби захисту.

Аналіз проведеного анкетування експертних підрозділів визначає способи повного підроблення паспортів, а саме: за допомогою копіювально-розмножувальної техніки – 59,7 %, за допомогою комп'ютерної техніки – 70,6 %, за допомогою виготовлення саморобних кліше – 25,2 %, використання поліграфічних технологій – 45,8 %.

Як свідчить практичний досвід, частіше паспорти підробляють за допомогою комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки, оскільки вони швидко відтворюють необхідні зображення, не потребують особливих затрат і технологічних знань. Серед найпоширеніших видів принтерів слід назвати наступні: матричні (голчасті), струменеві, лазерні, термічні, термосублімаційні і термовоскові, які мають характерні ознаки для встановлення групової (видової) приналежності [23, с. 87–92].

Серед загальних ознак, за допомогою яких можна виявити підроблення із використанням знакосинтезуючих пристроїв оргтехніки, слід назвати такі:

1) спрощення малюнку захисної сітки; 2) нечітке зображення; 3) зниження контрасту зображень; 4) низька якість мікродруку; 5) забруднення пробільних елементів; 6) відсутність або імітація елементів захисту тощо.

Частіше зображення і тексти бланків паспортів відтворюються за допомогою струменевого принтеру. При такому способі підроблення, зображення відтворюється у два етапи – занесення до комп'ютера малюнку оригінального бланку паспорта через сканування, де здійснюється його обробка за допомогою комп'ютерних програм, та послідує роздрукування на відповідному принтері.

До ознак підроблення бланків струминно-крапельним способом належать: 1) нечітке зображення поліграфічного тексту та малюнку захисної сітки; 2) розмитість мікротексту та дрібних деталей або їх відсутність; 3) матовість поверхні паперу; 4) зображення складається з дрібних, хаотично розміщених кольорових крапок; 5) здатність фарбувального матеріалу розчинятися у воді; 6) адсорбція (поглинання) фарбувальної речовини; 7) міцне зчеплення барвника

з папером.

У струменево-крапельних принтерах використовуються як рідкі, так і тверді чорнила. Тому перелічені ознаки стосуються принтерів як з рідкими чорнилами, так і з твердими, але останні дещо різняться за наступними ознаками: 1) наявність блиску барвника в штрихах; 2) барвник не розчиняється у воді, а розмазується під дією високої температури; 3) барвник утворює рельєф в штрихах не проникаючи в структуру паперу; 4) неміцне зчеплення барвника в штрихах [24, с. 94–95].

Досить широко використовуються ксерокопіювальні апарати, особливо за допомогою приладів типу "Ксерокс" здійснюється підроблення бланків паспортів електрофотографічним способом. До ознак таких апаратів належать:

1) неякісне відтворення дрібних деталей; 2) наявність блиску зображення;

3) відсутність деформації паперу в місцях нанесення тонеру; 4) нерівні краї штрихів; 5) наявність марашок на пробільних ділянках; 6) поверхневе і нерівномірне розташування барвника в штрихах; 7) наявність сплавлених часток барвника в штрихах; 8) відокремлення тонеру у лініях згину паперу; стійкість до води фарбувального матеріалу [25, с. 31].

Підроблення з використанням способів поліграфічного друку є найскладнішим, оскільки полягає у виготовленні друкарських форм з метою отримання малюнку захисної сітки, типографського шрифту та інших зображень, максимально наближених до оригіналу. Такий спосіб забезпечує здійснення підроблення бланків паспортів на кваліфікованому рівні з тиражуванням, і значно утруднює виявлення ознак підроблення, тому є найнебезпечнішим серед інших способів.

Ступінь вираження ознак підроблення на бланках, віддрукованих з кліше, буде залежати від поліграфічної кваліфікації особи, яка його виготовляє та від можливостей, які вона має [26, с. 47].

Підроблення бланків документів із використанням способів поліграфічного друку – найрізноманітніші, але в експертній практиці трапляються такі: 1) з набору типографського шрифту; 2) з підроблених форм високого друку, виготовлених вручну шляхом гравіювання на металі, оргсклі,

гумі; 3) з форм високого друку, виготовлених фотомеханічним шляхом (фотоцинкографія); 4) з форм плоского друку, отриманих в результаті фотохімічної обробки; 5) способом електрографії; 6) малювання [27, с. 194].

1. Підроблені бланки з набору типографського шрифту характеризуються такими ознаками: 1) нерівномірний розподіл барвника в штрихах; 2) наявність вдавлених штрихів; 3) різна висота і ширина букв; 4) наявність марашок на пробільних елементах; 5) заміна однією буквою інших однотипних букв; 6) викривлення рядка; 7) збільшення відстані між буквами, словами та рядками; 8) наявність граматичних помилок тощо. Це зумовлено використанням кустарних друкуючих пристроїв та викрадених букв, що призводить до недостатнього асортименту шрифту. Але у підроблених бланках, виготовлених особою, яка володіє навичками складальника, багатьох із перерахованих ознак може й не бути [27, с. 23–24].

2. Спосіб підроблення бланків паспортів із використанням саморобних кліше застосовується рідше, оскільки гравіювальні кліше виготовляються вручну вирізанням на різному матеріалі (лінолеум, дерево, гума), а отримані відбитки є неякісними з ознаками підробки.

До ознак кліше, вирізаних вручну через гравіювання на твердих поверхнях, належать: 1) різна конфігурація однойменних букв; 2) наявність рельєфу тексту; 2) наявність дзеркального відображення знаків; 3) кутастість овалів і напівовалів букв; 4) наявність зарізів, підрізів елементів букв; 5) згущення фарби на краях штрихів; 6) нерівна лінія рядка; 7) різна ширина пробільних елементів між штрихами букв; 8) втрата деяких елементів.

3. Підроблення бланків документів із використанням форм, виготовлених фотомеханічним (фотоцинкографічним) способом, полягає у нанесенні на друкуючі елементи фотографічним способом необхідного малюнку, якому характерні наступні ознаки: 1) потовщення барвника на краях штрихів; 2) рельєфне зображення штрихів; 3) забруднення пробільних елементів; 4) нерівність країв штрихів, наявність розривів; 5) нечіткі дрібні деталі букв; 6) відсутність окремих елементів букв; 7) заокруглення кутів елементів букв; 8) неспівпадання розміру відтвореного зображення з

оригінальним; 9) ознаки високого друку тощо [28, с. 54].

4. Імітуючи весь паспорт, підроблювачі намагаються наносити зображення схожим до оригіналу друком, тобто використовують форми плоского друку, виготовлені фотомеханічним способом. Отримані зображення лише схожі із бланками оригінальних паспортів, і при експертному дослідженні виявляються через низку характерних ознак.

До такого способу підроблення належать ознаки плоского друку та фотографічного способу нанесення зображення, а саме: 1) відхилення розміру друкованого тексту внаслідок недотримання масштабу при фотографуванні; нечіткі мілкі деталі штрихів; 3) потовщення штрихів у порівнянні зі штрихами справжнього документа тощо [29, с. 29; 30, с. 195].

Доречі, ще у радянські часи, замість фотохімічного способу виготовлення кліше використовувався більш прогресивний – електромеханічний або електронно-гравіювальний, який надав можливість автоматизувати процес виготовлення кліше за допомогою електроніки та фотоелементів [31, с. 3, 10]. Не виключено, що й нині злочинці можуть використовувати цей спосіб виготовлення кліше для підроблення документів.

5. Підроблення бланків паспортів малюванням трапляється вкрай рідко, що пов'язане з великими затратами часу та низькою якістю отриманого зображення, а також потребує художніх умінь та навичок, якими володіє далеко не кожен громадянин нашої держави.

Підроблення паспорта з використанням інших способів отримання зображення (графічний або мальований, фотографічний способи) не трапляються, оскільки відтворення зображення супроводжується ознаками, які легко вказують на відмінність у якості такого документа. Наприклад, фотографічний спосіб полягає у фотографуванні документа із послідуєчим друком на фотопапір, внаслідок чого отримують неякісне та нечітке зображення, а поверхня паперу матиме блиск.

Відтворення спеціальних засобів захисту паспортів потребує відповідних знань та технічного обладнання, яке відсутнє у підроблювачів, тому вони імітують їх спрощеними способами, використовують звичайний папір та

технічні засоби нанесення зображення, фарби, клеї та нитки.

Наприклад, відтворення ліній захисної сітки може здійснюватися фарбування паперу в тон справжнього бланку паспорта. Іноді вона може мати вигляд звивистих або прямих ліній, що значно різниться від оригіналу. Також досить складним є відтворення неперервного переходу жовтого кольору в голубий і навпаки (ірисовий друк), тому часто спостерігається різка межа між кольорами.

Дрібні деталі імітованих зображень та мікротекст, будуть відображатися не чітко, матимуть розпливи, зміст тексту не буде проглядатися. Поряд із відтворенням зображення, необхідно імітувати захисні засоби, які вміщені у структуру паперу бланку: водяний знак, захисні волокна, приховані зображення, які дають люмінесценцію під дією УФ променів. Такий процес є складним, через що якість підроблення погіршується.

Імітація кольорових волокон часто здійснюється малюванням їх за допомогою неонові ручки або нанесенням на папір друкарським способом. Відтворені волокна будуть мати ідентичне розташування на кожній із сторінок паспорта, на відміну від їх хаотичного розміщення у справжньому. Також наклеюють волокна на папір, які на відміну від справжніх, легко відокремлюються від його структури.

Кваліфіковане підроблення бланків паспортів, характеризується імітацією водяних знаків. Такі вчені-криміналісти, як: М.Ю. Будзієвський, О.Л. Кобилянський, Ю.Г. Корухов, та інші виділяють найпоширеніші способи імітації водяних знаків, а саме: 1) малювання або аплікації; 2) нанесення зображення за допомогою фарбувальної чи жирової речовини; 3) тиснення зображення на зволожений папір за допомогою кліше; 4) підчищення поверхневого шару паперу [32, с. 92; 33, с. 118].

Так, при імітації зображення водяного знаку малюванням або аплікацією підроблювачі склеюють два чи більше аркуші тонкого паперу, на внутрішню поверхню яких наносять необхідне зображення (малюнок чи аплікацію). Нанесення на папір фарбувальної або жирової речовини дає зображення малюнку водяного знаку, але при огляді аркуша у проникаючому освітленні

пофарбовані ділянки будуть темнішими, ніж жирні. При такому способі імітації водяного знаку змінюється оптична щільність паперу. Тиснення зображення на папір полягає у виготовленні металевого рельєфного кліше з відповідним зображенням та притисканні його до зволоженого паперу. У результаті волокна паперу руйнуються та пресуються. Спосіб підчищення паперу полягає у стиранні гострими предметами поверхневого шару, щоб відобразити тонкі (прозорі) ділянки малюнку водяного знаку. Такий спосіб не прийнятний для підроблення паспортів, оскільки їх бланки мають захисну сітку, підчищення якої буде помітне неозброєним оком.

Повне відтворення паспорта потребує й підроблення серійного номеру, який наноситься перфоратором. Відтворити однаковий діаметр, рівну відстань по ширині і по висоті дуже складно, тому в таких серійних номерах будуть спостерігатися ознаки: 1) нерівна лінія рядка; 2) нерівна відстань між отворами; 3) різний діаметр отворів; 4) невідповідність стандартному шрифту букв та цифр тощо.

Завершальною стадією першого етапу виготовлення підробленого паспорта є кріплення паспортної книжечки. На цій стадії виникають проблеми із витримкою кроку однакової довжини та підбором ниток для кріплення аркушів, точніше тих, які б давали світіння під дією УФ променів. У цьому випадку трапляються ознаки: 1) різний крок стібків; 2) наявність зайвих отворів; 3) різний діаметр отворів; 4) часткова люмінесценція ниток під дією УФ променів або її відсутність.

На другому етапі повного підроблення паспорта, здійснюється внесення реквізитів у виготовлений бланк, що також потребує використання підроблених засобів: кліше печаток та штампів, спосіб внесення даних про особу власника паспорта, клей для вклеювання фотокартки тощо.

Розглянувши основні етапи та способи повного підроблення паспорта, слід зазначити, що не дивлячись на розвиток сучасного технічного обладнання, кваліфіковане повне підроблення трапляється рідко. Відтворити точність малюнків, мікродруку, форм і особливостей букв, цифр типографського шрифту, кольору барвників, якості паперу бланку і матеріалу обкладинки в

кустарних умовах дуже складно, тому паспорти виготовляються спрощеними способами, які значно прискорюють виготовлення і водночас збільшують ризик їх виявлення відповідними правоохоронними органами та іншими посадовими особами.

Наступним видом підроблення паспорта є часткове, яке здійснюється внесенням змін до окремих реквізитів справжнього документа, тобто внесення неправдивих відомостей про власника. Об'єктом такого підроблення стають втрачені (загублені або викрадені) паспорти, здобуті шахрайськими діями тощо.

Такий вид підроблення є найпоширенішим, підтвердження цьому є результати проведеного опитування працівників слідчих підрозділів ОВС України, 97,7 % із яких стверджують, що у паспорті частіше підробляються його реквізити.

Часткове підроблення сприяє прихованню тих чи інших фактів, як у власних паспортах злочинців, так і у паспортах інших осіб. Зміна даних у власному паспорті злочинців викликана різними потребами у їх життєдіяльності, наприклад, зміна дати народження – з метою уникнення відповідальності (отримання менш суворого покарання), зміна даних прописки/виписки – при влаштуванні на роботу в іншу місцевість, видалення штампу та записів про приватизацію житла – з метою приховання відомостей про належну особі власність, а також заміна фотокартки – з метою вчинення шахрайських дій (продажу нерухомості, оформлення кредиту, отримання поштової кореспонденції, винагороди або готівки у касах банків тощо).

На сьогодні традиційно сформовані найбільш поширені способи часткового підроблення документів, а саме: 1) видалення тексту шляхом підчищенням та зіскобу, травленням, змиванням; 2) внесення нових записів через дописки, вставки, додруковування, домальовування, виправлення;

2) заміна частин документу: вклейка, заміна фотокартки та аркушів [35, с. 103];

3) підроблення печаток і штампів; 5) підроблення підписів.

Ми пропонуємо класифікувати способи часткового підроблення паспортів на три основні групи: 1) видалення реквізитів; 2) внесення нових реквізитів

(доповнення існуючих); 3) видалення реквізитів із подальшим внесенням нових.

Кожна з цих груп характеризується окремими способами зміни початкового змісту паспорта, які мають низку характерних ознак. Розглянемо кожну з них та визначимо їх основні ознаки.

Перша група способів часткового підроблення характеризується механічним та хімічним втручанням у зміст паспорта та здійснюється через підчищення, травлення, змивання та знебарвлення природним способом.

1. Підчищення – це спосіб зміни початкового змісту документа внаслідок механічного видалення штрихів тексту шляхом стиранням або зіскобу гострим предметом [37, с. 165]. Підчищення застосовують для зміни друкованих, рукописних, поліграфічних текстів та їх частинах, для зміни підписів, печаток та штампів.

Під час стирання використовуються різні види гуми, пемзи та м'якоть хліба, а в разі зіскобу гострими предметами – голки, леза бритв, ножів та інше канцелярське приладдя. Основною ознакою, що відмежовує ці способи підроблення один від одного, є те, що при стиранні змісту відбувається вплив на прилеглі ділянки штрихів, водночас, при зіскобі, який здійснюється по контурах видалених штрихів, прилеглі ділянки залишаються незмінними.

Прикладом зміни прізвища, дати народження та інших даних у паспорті, виконаного виключно підчищенням, слугуватиме видалення окремих елементів письмових знаків або їх частин. Наприклад, у цифрі “8” зіскоблюють її частини і отримують цифру “3”, або якщо у прізвищі “Бондарьов” стерти букви “ьов” можна отримати прізвище “Бондар”, у прізвищі “Попович” видалити букви “ич”, отримують – “Попов”.

До основних ознак підчищення належать: 1) пошкодження структури поверхневого шару паперу, при якому спостерігається зменшення оптичної щільності, його розволокнення, втрата глянцею (матовості), кошлатість, пошкодження захисної сітки і ліній графлення, а також збільшується поглинальна здатність паперу; 2) пошкодження штрихів букв, прилеглих до ділянки підчищення; 3) залишки штрихів первинних знаків; 4) розпливи барвника внесених записів у місці підчищення; 5) рельєф від видалених

штрихів; б) сліди маскування підчищення.

Маскування підчищення здійснюється через пригладжування волокон паперу предметом із гладенькою поверхнею, тому будуть спостерігатися сліди тиску та траси від такого приладу [38, с. 341].

2. Травлення – це спосіб зміни початкового змісту документа, через дію хімічних реактивів на фарбувальну речовину з метою її руйнування або знебарвлення.

У криміналістичній літературі розрізняють повне травлення – знебарвлення всього тексту чи відбитку печатки, та часткове – знебарвлення окремих фрагментів документа [39, с. 230].

3. Змивання – це спосіб зміни початкового змісту документу видаленням речовини штрихів з поверхні паперу за допомогою води, спирту (метилового або етилового), ацетону, хлороформу, речовин комбінованої дії (які мають властивості травлення і змивання: миючі засоби, господарське мило, плямовивідники тощо) та інших сумішей. При такому способі внесення змін повне видалення змісту тексту неможливе.

Як бачимо, під час процесів травлення і змивання досягається один результат – знебарвлення штрихів фарбувальної речовини, але механізм впливу різниться за групами препаратів (розчином або речовинами). Паспорти, бланки яких піддавалися травленню, з часом руйнуються і неозброєним оком можна помітити розмиви, тріщини, відокремлення частин захисної сітки тощо. Як показує практика, у паспортах змивання застосовується здебільшого при видаленні відбитків печаток та штампів.

До ознак травлення та змивання належать: 1) зміна кольору захисної сітки в місці дії розчину чи речовини; 2) зміна кольору штрихів, що розташовані поряд із місцем травлення чи змивання; 3) порушення проклейки паперу (втрата глянцею, ослаблення міцності зчеплення волокон, поява матових плям, потовщення тощо); 4) порушення щільності паперу (наявність тріщин, розривів, відокремлення шматочків паперу); 5) наявність слабовидимих штрихів початкового змісту тексту, що залишилися в товщі паперу та їх люмінесценція; б) розпливи внесених на витравлене місце штрихів та проникнення барвника

на зворотну сторону паперу; 7) відмінність за кольором барвників нового тексту з початковим; 8) люмінесценція речовини, яка використовувалася для травлення.

4. Трапляються випадки видалення тексту (крім спеціальних чорнил) або відбитків печаток та штампів через дію сонячних променів, яке полягає у залишенні необхідної сторінки паспорта в сонячному місці, де з часом вони стануть невидимими. Характерною ознакою такого видалення даних є залишення рельєфу від кліше та пишучого засобу на зворотній стороні аркуша, що помітно при дослідженні у косо спрямованому освітленні.

Друга група способів часткового підроблення характеризується доповненням уже існуючих реквізитів через дописування, додруковування, домальовування, виправлення, вклеювання та нанесення підписів, рукописних записів, відбитків печаток і штампів на чисті бланки (без підготовки місця). Такі дії виконуються без пошкодження поверхні бланку паспорта.

Спосіб зміни даних обирається в залежності від способу внесення тексту у паспорті: у надрукованому – застосовується додрукування або вклеювання, у такому, що виконаний спеціальними чорнилами від руки – дописування та домальовування.

1. Дописування – це спосіб зміни початкового змісту паспорта внесенням нових записів, знаків, штрихів. Наприклад, зміна прізвища особи власника паспорта “Мороз” відбувається при дописуванні букв “ов” і отримується нове прізвище – “Морозов”, аналогічно букв “ич” – “Малович” тощо.

До ознак дописування належать наступні: 1) відмінні властивості фарбувальної речовини штрихів (за кольором і відтінком, характером розподілу речовини у штрихах, складом); 2) відмінність у поглинанні ІЧ та УФ променів штрихами; 3) відмінність структури штрихів через різницю за видом пишучого приладдя (розпливи фарбувальної речовини у волокнах паперу, ширина штрихів, блиск, сліди тиску, розволокнення первинних штрихів); 4) різне розміщення дописаних знаків відносно основних; 5) ознаки маскуваннЯповторне обведення штрихів; 6) відмінність ознак почерку; 7)

ознаки уповільнення рухів.

2. Домальовування – це зміна конфігурації слів та цифрових записів з додаванням елементів до вже існуючих букв, цифр на вільні ділянки. Наприклад, прізвище “Губенко” змінюють на “Бубенко”

шляхом домальовування штриха до першого елемента букви “Г”, цифрові записи 11.08.1980 р.н. замінюють на 14.03.1980 р.н. тощо.

3. Виправлення – зміна початкового змісту тексту через добір пишучого приладдя за кольором, що виконується з наведенням попередніх штрихів букв та послідуочим виконанням нового штриха.

Підбираються пишучі прилади подібні до спеціальних чорнил: анілінові фарби, туші, гелеві пензлі тощо. Виправлення тісно межується із домальовуванням, їм характерні наступні ознаки: 1) різниця у кольорі барвника; 2) різна ширина штрихів; 3) неоднакова конфігурація однойменних букв; 4) відносне розміщення основних і домальованих штрихів; порівняльна давність домальованих штрихів і початкового змісту; повторне наведення тексту.

4. Додруковування – це спосіб зміни початкового друкованого тексту документа із використанням друкарських машин, принтерів та інших друкувальних приладів.

До ознак додрукованого тексту належать: 1) різниця у насиченості та відтінку кольору барвника; 2) неоднакові розміри та малюнки однойменних букв і цифрових записів; 3) нерівномірні інтервали між буквами і рядками;

4) нерівна лінія рядка; 5) наявність подвійних відбитків знаків;

6) різниця/відсутність індивідуальних ознак друкуючого пристрою у вставлених буквах тексту [43, с. 102].

5. Вклеювання – це спосіб зміни початкового змісту паспорта шляхом внесенням коректив у середину слова чи цифрових записів. Наприклад, видалення букв, слів, цифр з інших паспортів з наступним вклеюванням у новий.

Ознаками вклеювання можуть бути: 1) неспівпадання малюнку захисної сітки вклеєних частин; 2) деформація паперу від клеючої речовини; 3)

люмінесценція клеючої речовини по периметру вклеєних частин; 4) нерівна лінія рядка; 5) порушення інтервалів між буквами тощо.

6. Нанесення підписів та рукописних записів, а також використання підроблених кліше для нанесення відбитків печаток і штампів на бланки паспортів, буде відноситися до цієї групи способів часткового підроблення за умови, якщо вони вноситимуться на чисті бланки, тобто без підготовки визначеного місця.

Третя група способів часткового підроблення характеризується видаленням реквізитів паспорта із подальшим внесенням нових, тобто для зміни даних передуює певна підготовка місця.

Тут поєднується перша та друга групи способів внесення змін до початкового змісту. Наприклад, майже завжди підчищення супроводжується дописуванням, вставкою або домальовуванням; на витравлений відбиток штампу наноситься новий; травлення і змивання використовуються як підготовка місця для дописування або додрукування.

Також, до цієї групи належать: переклеювання фотокартки або її частин, заміна аркушів або їх частин, підроблення відбитків печаток та штампів, зміна підписів, відновлення малюнку захисної сітки та ліній графлення, вставка. Розглянемо їх детальніше.

1. Заміна фотокартки може бути повною і частковою. При повній заміні фотокартка власника паспорта видаляється, а на її місце вклеюється інша. Часткова – здійснюється шляхом заміни частини фотокартки без рельєфного відбитку печатки вирізанням по її зовнішній рамці або по прямій лінії (монтаж), а також шляхом переклеюванням цілого або частини емульсійного шару з іншої фотокартки.

При повному переклеюванні фотокартки слід імітувати рельєфний відбиток печатки, тому основні ознаки, що характеризують повну заміну фотокартки, можна поділити на дві групи: 1) ознаки переклеювання фотокартки; 2) ознаки підроблення рельєфного відбитку печатки.

До ознак переклеювання фотокартки належать наступні: 1) відсутність відбитку рельєфної печатки або його імітація; 2) пошкодження поверхневого

шару паперу навколо фотокартки; 3) відмінність клеючої речовини первинної фотокартки з вторинною; 4) наявність частини відбитку печатки під фотокарткою; 5) відмінність розміщення клею під фотокарткою і на бланку; 6) відсутність частин бланку під фотокарткою; 7) наявність залишків частин паперу колишнього документа, з якого була відокремлена фотокартка; 8) сліди видалення фотокартки через відпарювання, відмочування – зволоження, морщення паперу бланку; 9) відсутність зазначеного прізвища у місці вклеювання фотокартки .

Іноді переклеювання фотокартки власника паспорта не супроводжується підробленням частини рельєфного відбитку. Для прикладу, на експертне дослідження у Вінницькій області надійшов паспорт громадянки України серії НС № 330521, виданий на ім'я Тичук Галини Володимирівни. У результаті огляду було виявлено переклеювання фотокартки. Однією із ознак, яка вказувала на такий спосіб підроблення була відсутність частини відбитку рельєфної печатки на фотокартці, як на першій, так і на третій сторінках паспорта [45].

Здебільшого імітація рельєфного відбитку здійснюється двома способами: 1) малюванням (тиснення) на зворотній стороні фотопаперу письмовим приладдям або гострим предметом; 2) нанесення за допомогою самостійно виготовленого кліше, наприклад, монетами номіналом “одна гривня”, до яких приклеєна металева пластинка круглої форми та полімерний матеріал оранжевого кольору .

До ознак підроблення частини рельєфного відбитку печатки належать:

- 1) звивистість, нерівні краї, нерівномірна глибина і ширина дна борозенок;
- 2) потовщення зовнішньої та внутрішньої рамок печатки за рахунок різного тиснення;
- 3) пошкодження зворотної сторони фотопаперу;
- 4) пошкодження емульсійного шару фотокартки, наявність фарбника внаслідок домальовування відбитку;
- 5) неспівпадання окружностей рельєфної печатки, розміщення частини тексту та зображення Малого герба України [46];
- 6) сліди проколу в разі відтворення частини печатки за допомогою циркуля;
- 7)

додаткові сліди підроблених кліше або від тиснення круглими предметами; 8) сліди підготовки (від олівця); 9) невідповідність номеру відбитку рельєфної печатки мастичній.

При виявленні часткової зміни фотокартки маються такі ознаки:

1) наявність лінії розрізу; 2) наявність клею та щілин на стикові з'єднаних частин фотокартки; 3) невідповідність якості зображень змонтованих частин; 4) відмінність клеючої речовини змонтованих частин; 5) при заміні емульсійного шару, наявність під ним клею; 6) відшарування емульсійного шару від підкладки, його морщення; 7) неспівпадання країв фотокартки по периметру, на стикові; 8) сліди маскуванню лінії розрізу; 9) деякі ознаки, характерні для повної заміни фотокартки.

2. Наступним різновидом внесення змін у паспорт є заміна аркушів або їх частин, який здійснюється: 1) через повне відокремлення від паспортної книжечки подвійного аркуша; 2) частковим видаленням одинарного аркуша чи його частини.

Аркуші можуть замінюватися аркушами з іншого справжнього паспорта та виготовлятися кустарним способом. Для прикладу, з метою заміни дати народження злочинці вклеюють частини бланку з іншого паспорта, попередньо зрізавши тонкий шар паперу з підробленого. У такому випадку, на краях вклеєних шматочків будуть спостерігатися розволокнення паперу, окремі частки барвної речовини видалених записів, неспівпадання ліній захисної сітки, наявність залишку клеючої речовини тощо [47, с. 230].

Про повну заміну подвійного аркуша паспорта свідчитимуть такі ознаки:

1) порушення нумерації сторінок; 2) відмінність перфорації серії та номеру або якості її нанесення; 3) різна інтенсивність забарвлення захисної сітки та типографських шрифтів; 4) відмінність фізико-хімічних властивостей заміненого аркуша з іншими сторінками; 5) нерівне обрізання країв та невідповідність розміру вставленого аркуша з іншими; 6) різна довжина кроку стібків; 7) наявність зайвих отворів у місці скріплення аркушів; 8) імітація спеціальних ниток для кріплення аркушів; 9) сліди маскуванню внесених змін; 10) наявність відкопійованого на сусідніх сторінках тексту чи відбитку печатки,

штампу, які були на видаленій сторінці.

Часткова заміна аркуша паспорта здійснюється через відрізання певної ділянки з подальшим приклеюванням потрібної та наклеюванням необхідної частини поверх існуючої. До їх ознак відносять такі: 1) потовщення та морщення паперу в місцях вклейки; 2) наявність рубця від лінії розрізу; 3) неспівпадання лінії розрізу, малюнку та кольору захисної сітки, водяного знаку; 4) відсутність на вставленій частині аркуша захисних елементів; 5) наявність допоміжних матеріалів, що скріплюють аплікацію.

3. Підроблення відбитків печаток та штампів полягає у переробленні існуючих або нанесення нових відбитків. Це здійснюється шляхом витравлення, підчищення необхідних ділянок із подальшим нанесенням нового змісту у відбитки та записи.

Нанесення нових відбитків печаток та штампів полягає у тому, що вони проставляються на підготовлені ділянки через видалення початкового відбитку або заміни аркушів, їх частин. Це є головною ознакою належності такого способу підроблення до третьої групи внесення змін у паспорт.

Таке підроблення не залежить від таких способів утворення відбитків печаток та штампів, як: 1) малювання на документі; 2) нанесення за допомогою саморобного кліше; 3) копіювання з іншого документа [48, с. 20–21]; 4) монтаж відбитку за допомогою двох різних кліше [49, с. 17–20]; 5) нанесення відбитку справжньою печаткою чи штампом інших організацій зі зміненим змістом, або у яких окремі слова умисно не продруковані [50, с. 63–65].

Найпростішими і найпоширенішими способами підроблення печаток та штампів у паспортах є їх імітація через копіювання електрофотографічним способом із застосуванням розмножувальної техніки типу “Ксерокс”, апаратів факсимільного зв’язку, а також за допомогою лазерних та струменево-крапельних принтерів, що мають низку ознак, які при мікроскопічному дослідженні легко виявляються [51, с. 258].

Зупинимося на основних способах підроблення печаток і штампів. Незалежно від способу несанкціонованого їх виготовлення вони поділяються на загальні, що характеризують групові особливості та окремі – індивідуальні

ознаки, що уможливають ідентифікувати об'єкт.

До загальних ознак належать наступні: 1) відмінність у формі зовнішньої рамки; 2) нерівні краї рамок та радіус окружностей; 3) невідповідність встановленим розмірам сторін та діаметру; 4) різного розміру і конфігурації рядки тексту; 5) невідповідність букв, цифрових записів визначеній гарнітурі шрифту; 6) невідповідність розташування Малого герба України відносно центру печатки або штрихам тексту.

До окремих ознак відносяться наступні: 1) різна бідова, форма однойменних букв; 2) неоднакові інтервали між буквами та їх асиметричне розташування; 3) неоднакова висота і ширина штрихів букв; 4) наявність граматичних помилок; 5) відсутність особливостей елементів букв, які властиві оригінальному кліше; 6) пофарбованість пробілів всередині овалів; 7) слабе продрукування окремих елементів; 8) відсутність засічок елементів букв; 9) розриви ліній зовнішніх та внутрішніх рамок [52, с. 57–58].

4. Вкрай рідко трапляється підроблення підписів у паспортах, оскільки в ньому немає потреби. Щоб уникнути такого підроблення, злочинцями підбирається паспорт з необхідними даними, який щонайменше потребує внесення змін. Зазвичай, якщо змінене прізвище зовсім не співпадає за транскрипцією наявного підпису, тоді постає питання про його підроблення.

При частковому внесенні змін до паспортів, підроблення підписів виконується двома способами: 1) графічним (відтворення підпису рукописно з наслідуванням справжньому); 2) механічним (технічне підроблення).

Перший спосіб полягає у наслідуванні особливостей писемно-рухових навичок виконавця справжнього підпису по пам'яті або на око. До ознак такого підроблення належать наступні: різниця у характеристиці почерку підроблювача і виконавця підпису та ознаки сповільнення рухів.

Технічне підроблення підпису – це виконання підпису за допомогою допоміжних технічних прийомів з метою отримання максимальної схожості зі справжнім [53, с. 20].

Аналіз криміналістичних джерел уможливорює виділити найпоширеніші способи технічного підроблення підписів: 1) через копіювальний папір; 2) у

проникаючому освітленні; 3) тисненням у штрихах справжнього підпису з наступним обведенням рельєфного зображення; 4) вологого копіювання з проміжного кліше; 5) олівцевої підготовки з наступним обведенням (перемальовування); 6) за допомогою комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки; 7) із застосуванням факсимільного кліше (фотомеханічне) і електрографічне; 8) проєкційний спосіб та з використанням пантографа; також 9) співпадіння загальної форми та розмірів письмових знаків підробленого та справжнього підпису [54, с. 231].

Усі перелічені способи, поряд з характерними кожному окремими ознаками, будуть супроводжуватися й спільними, наприклад, сповільненням рухів, про що свідчить: 1) кутастість овалів та на півовалів букв; 2) звивистість прямолінійних штрихів; 3) тупі початки та закінчення штрихів букв; 4) однакова ширина основних і з'єднувальних штрихів; 5) невиправдані зупинки чи перерви рухів в штрихах.

У разі попередньої підготовки і подальшого наведення підпису можуть залишитися рельєфні сліди тиснення, наколювання, а якщо при підготовці використовувався олівець або копіювальний папір, то в штрихах залишаться частки графіту, копіювального паперу.

5. Відновлення малюнку захисної сітки та ліній графлення виконується у результаті механічного або хімічного руйнування через домальовування її візерунку. При мікроскопічному дослідженні цієї ділянки документа, буде спостерігатися різниця в товщині ліній, різне розміщення барвника в штрихах, у відтінках барвників тощо.

6. Вставка – це спосіб зміни початкового змісту паспорта внесенням коректив у середину слова чи цифрових записів, який супроводжується видаленням первинних штрихів.

Серед основних ознак, що властиві вставкам, можна назвати такі:

1) різниця у кольорі барвників; 2) ознаки механічного видалення початкового змісту; 3) розпливи барвника внесених штрихів; 4) нерівна лінія рядка;

5) неоднакові розміри та форма однойменних букв і цифр; 6) нерівномірні

інтервали між буквами.

Користуючись ситуацією, яка склалася в державі та науково-технічним прогресом, злочинці виготовляють значну кількість підроблених паспортів та інших документів без особливих труднощів. Як бачимо, види та способи підроблення майже однакові в усіх документах, а паспорт лише створює тимчасові труднощі завдяки спеціальним засобам захисту, хоча останні уже давно застаріли та не виконують покладених на них функцій. З огляду на це, експертам-криміналістам, які працюють із підробленими документами, радимо постійно підвищувати свій професійний рівень, слідкувати за виникненням нових технологій відтворення зображень, обмінюватися досвідом з фахівцями інших країн, ознайомлюватися з іноземною літературою щодо способів підроблення документів, щоб у подальшому без ускладнень розпізнати ознаки несанкціонованого виготовлення або внесення змін у паспорт та чітко вказати спосіб підроблення, тим самим надати кваліфіковану допомогу слідству та суду.

1.3. Огляд паспорта громадянина України з метою виявлення ознак підроблення

На сьогодні безліч суспільно небезпечних діянь вчиняються із використанням підроблених паспортів громадян України. Почастішали випадки оформлення кредитів на осіб, які втратили паспорти, неіснуючих осіб; здійснюється шахрайство із продажем нерухомості, при влаштуванні на роботу, для представництва в суді, для отримання соціальних пільг та інших посягань на соціальні блага громадян.

Поряд з цим, широко поширилася реєстрація фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності за втраченими (викраденими) паспортами, а також за фіктивними паспортами із використанням підроблених кліше. Така діяльність спричинена необхідністю удосконалення механізму злочинної діяльності та приховання слідів злочинів у сфері ухилення від сплати податків, конвертації грошових засобів, шахрайства тощо [56, с. 20–21].

Працівникам поліції та іншим посадовим особам постійно доводиться мати

справу з перевіркою паспортів. Нерідко підроблені паспорти в результаті огляду залишаються невиявленими, а злочинці далі продовжують вчиняти суспільно небезпечні діяння. Це пов'язано, насамперед, з тим, що працівники ліпоції та інші посадові особи не володіють правилами проведення огляду документів, не знають, на що необхідно звернути увагу, щоб розпізнати фіктивний документ, не володіють мінімальним обсягом знань щодо способів підроблень та їх ознак, невміло використовують технічні засоби та застосовують методи виявлення ознак внесення змін у паспорт, порушують допустимі межі проведення огляду.

В силу цього постає необхідність у дослідженні вказаних проблемних питань огляду паспорта та встановити шляхи їх вирішення.

Проблемам слідчого огляду документів у теорії криміналістики присвячені роботи В.Л. Беляєвського, Г.О. Беляєвої, О.Ю. Брайчевського, В.П. Власова, Н.М. Зюської, О.М. Глотова, В.П. Колмакова, П.Г. Кулагіна, О.А. Леві, В.І. Малікова та багатьох інших вчених. Однак, ці дослідження не охоплюють усю сукупність питань, що виникають під час проведення цієї слідчої дії, наприклад, особливостей огляду паспортів.

Перевірку та огляд у осіб паспортів здійснюють слідчі, оперативні працівники, співробітники державтоінспекцій, паспортних, патрульно-постових та інших підрозділів органів внутрішніх справ, а також працівники державних та недержавних установ. Усі ці посадові особи не можуть досконало володіти відповідними знаннями з криміналістики та більшість не знають особливостей огляду паспортів та правил його проведення.

Доцільно, на наш погляд, розпочати із визначення поняття "огляд у кримінальному процесі". Так, в "Юридичній енциклопедії" під ним розуміють процесуальну дію, органу дізнання, слідчого, суду, під час якої за участю вказаних у законі осіб виявляються, безпосередньо сприймаються, оцінюються і фіксуються стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів, пов'язаних з подією, яка розслідується або щодо якої проводиться судовий розгляд з метою отримання фактичних даних і з'ясування обставин, що мають значення для встановлення істини у кримінальній справі [56, с. 325].

Водночас, ”огляд” – це обстеження з метою перевірки, контролю, виявлення чого-небудь недозволеного тощо [57, с. 658]. У коментованому кримінально-процесуальному кодексі України (КПК України), огляд тлумачиться як слідча дія, яка проводиться з метою одержання доказів шляхом візуального спостереження і дослідження слідів злочину та інших матеріальних джерел доказової інформації [58, с. 639]. В енциклопедичних виданнях цей термін визначається як ”слідчий огляд”, що означає слідчу дію, яка здійснюється з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів з’ясування обстановки події та обставин, які мають значення для справи. Р.С. Белкін зазначає про різницю між слідчим, прокурорським, судовим оглядом, яка полягає лише у колі учасників і формі фіксації ходу та результатів цієї дії [59, с. 152].

Більш широке і точне, на нашу думку, поняття надає В.П. Колмаков, який визначає слідчий огляд як “процесуальну дію слідчого, де він із вказаними в законі особами виявляє, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює і фіксує стан властивостей і ознаки матеріальних об’єктів, пов’язаних із розслідуваними обставинами, з метою виявлення фактичних даних (доказів) і встановлення обставин, що мають значення для встановлення істини у справі” [60, с. 18].

Розрізняють такі види слідчого огляду: освідування, огляд місця події, огляд предметів, огляд документів, огляд трупа, огляд тварин, огляд транспортних засобів, огляд місцевості і приміщень, які не є місцем події.

Серед усіх перелічених видів оглядів нас цікавить огляд документів, під яким розуміють дію, під час якої виявляються і фіксуються такі ознаки, які надають документам значення речових доказів, а в документах як письмових доказах – встановлює засвідчувані документами або викладені в них обов’язки і факти, що мають значення для справи.

У криміналістичній літературі слідчий огляд документів охоплює:

1) огляд як спосіб збирання документів; 2) огляд як метод попереднього дослідження. Огляд як спосіб збирання документів полягає у виявленні та вилученні слідчим документів під час слідчої дії, з подальшим описом у протоколі та упакуванням. Огляд як метод попереднього дослідження – це

самостійна слідча дія, об'єктами дослідження якої є документи, одержані під час проведення інших слідчих дій, подані учасниками процесу або витребувані слідчим. Такий огляд проводиться у кабінеті слідчого в присутності понятих, за необхідності фахівця [61, с. 211]. Як бачимо, у другому випадку слідчий сам проводить попереднє дослідження з метою виявлення ознак підроблення реквізитів документа.

Такі вчені, як В.П. Власов, О.М. Глотов та О.А. Зуєв виділяють наступні завдання, які виконуються перед слідчим оглядом документів-речових доказів:

1) визначення загальної характеристики документа; 2) вивчення його загального виду і змісту; 3) виявлення ознак, що індивідуалізують документ і дозволяють повно описати його у протоколі огляду; 4) виявлення ознак, які свідчать про підроблення або мають оперативно-розшукове значення; 5) виявлення ознак, що сприяють розшуку виконавця документа чи засобів його виготовлення [62, с. 27–34].

Поряд з цим, В.П. Колмаков, на нашу думку, більш точно формулює завдання слідчого огляду документів, які полягають у: 1) вивченні форми і змісту, матеріалів, із яких він виготовлений; 2) вивченні ознак, що вказують на його підроблення; 3) обґрунтуванні необхідності проведення криміналістичної експертизи; 4) висуненні версій щодо особи, яка могла виготовити такий документ і що у неї могло залишитися із матеріалів після виготовлення.

Серед огляду усієї кількості документів важливу групу становлять особисті документи, зокрема, паспорти, оскільки їх підроблення становить підвищену небезпеку для держави та громадян.

Перевірка паспортів працівниками поліції здійснюється у зв'язку із забезпеченням паспортної системи, під час охорони громадського порядку, при затриманні й арешті за скоєння злочину, при розшуку злочинців і осіб, які переховуються від органів влади, під час особистого обшуку, під час огляду місця події та інших слідчих і оперативних дій.

Під час перевірки особистих документів, В.П. Маліков виділяє два основні питання, які необхідно встановити, це: 1. Чи є пред'явлений документ справжнім і дійсним? 2. Чи належить він особі, що його пред'являє [63, с. 49].

У свою чергу, П.Г. Кулагін визначає значно ширше коло питань, що підлягають встановленню, зокрема: 1) особи пред'явника; 2) чи дійсно належить документ особі, яка його пред'явила; 3) дійсності документа; 4) його справжності [64, с. 7].

Поряд із цим, перевірку паспортів здійснюють працівники органів соціального забезпечення, фінансових установ, відділів кадрів підприємств, установ і організацій, нотаріальних контор та інші посадові особи. Вони у більшості випадків можуть встановити лише особу пред'явника – ідентифікувати її за зображенням фотокартки у паспорті, а також встановити, чи дійсно належить цей документ особі пред'явника.

У будь-якому разі, питання щодо встановлення справжності документа не залишається поза увагою. Перевірка документів складається з таких етапів:

1) перевірка дійсності реквізитів; 2) перевірка приналежності пред'явнику;

3) виявлення ознак підроблення; 4) за необхідності надання запиту за місцем видачі документа.

На основі аналізу криміналістичних джерел ми сформуваємо та виділили такі етапи та правила перевірки належності паспорта особі пред'явника, як працівниками міліції, так й іншими посадовими особами.

1. Вивчення змісту паспорта і його реквізитів.

На цьому етапі вивчаються типографські та друковані (рукописні) тексти, всі наявні підписи, відбитки печаток та штампів, відповідність їх змісту та призначенню. Звертається увага на текстову частину у відповідності стилю викладу такого документа, на зовнішній вигляд, наявність граматичних помилок, помарок, плям, потертостей, закресленого тексту тощо.

а) співставлення даних у паспорті між собою.

Аналізуючи запропоновані О.М. Гловим елементи вивчення змісту документа [63, с. 13], слід зазначити, що при перевірці змісту паспорта, зосереджується увага на виявленні можливих протиріч з уже відомими фактами (наприклад, видача паспорта датована неробочим днем, невірне найменування населеного пункту або органу, що його видав) та виявленні можливих протиріч

між змістом окремих елементів (наприклад, між датою народження та датою видачі паспорта, змістом тексту печатки з органом, який видав паспорт, відповідність між собою даних про особу власника паспорта на першій та другій сторінках).

б) співставлення між собою даних, що містяться в різних документах. Наприклад, дані у паспорті з даними у свідоцтві про народження, дані в паспортах подружжя тощо.

в) співставлення даних у паспорті з його пред'явником.

Такі дії здійснюються за допомогою порівняння за фотокарткою, віку особи за вказаною датою народження, національності за зовнішнім виглядом особи, підпису особи пред'явника із наявним у паспорті.

Ідентифікація особи за зображенням на фотокартці є найпоширенішим і найпростішим способом співставлення даних у паспорті з особою пред'явника. Трапляються випадки використання подвійних фотокарток, тобто при заміні фотокартки в паспорт вклеюють схоже за зовнішністю особи зображення. Під час перевірки таких документів слід бути обачними, уважно здійснювати огляд. Можна виділити елементи зовнішності [63, с. 13–22], на які мають звертати увагу працівники міліції та інші посадові особи при порівнянні фотокартки у паспорті з особою пред'явника:

- особливі прикмети – родимі плями, шрами, бородавки тощо;
- лобну частину – ширину, висоту, випуклість лобної кістки тощо;
- брови – форму, довжину, ширину, густоту та відносне розташування;
- очі – нависання вік, ”мішки” під очима, форму. Доречі, навіть при зміні кольору очей за допомогою виразного макіяжу, форма залишається незмінною;
- ніс – ширину крил, форму, довжину. Слід пам'ятати, що вид носа може змінюватися в залежності від положення, в якому сфотографована особа;
- рот – форму, величину, висоту; підборіддя – висоту, ширину, особливі прикмети;
- вуха – форму, величину, випуклість хряща, вади (хрящі, шрами), мочки (прирощені до щоки чи окремі), ступінь відтопиреності;

– зморшки – мімічні, лобні, між бровами, на переніссі, на підборідді.

Необхідно також пам'ятати, що при відмінності одного з ідентифікаційних елементів можна припустити, що особа робила пластичну операцію, про що доцільно у неї запитати. Не слід забувати про вікові зміни особи та строк дії паспорта.

Не менш ефективним способом встановлення належності паспорта особі пред'явника, є перевірка його підпису. Для цього слід надати особі аркуш паперу і попросити декілька раз розписатися на ньому, а результат звірити з підписом у паспорті. Необхідно враховувати вік особи, оскільки на момент видачі документу (16 років) у особи письмові навички ще не повністю сформовані, а в момент його пред'явлення (наприклад, 23 роки) підпис може мати високу виробленість, навіть різну будову.

2. Перевірка наявності реквізитів, без яких паспорт не є дійсним.

Необхідно звернути увагу на наявність таких реквізитів, як: підпису власника паспорта, рельєфного відбитку печатки на фотокартці, фотокарток на третій, п'ятій сторінках, при досягненні особи 25-, 45-річного віку, наявність реєстрації місця проживання тощо.

3. Опитування пред'явника паспорта щодо всіх наявних у ньому даних (прізвище, ім'я, по-батькові, ким і коли виданий, інформацію про відмітки, серію і номер тощо), оскільки неналежно підготовлений злочинець може заплутатися у датах та інших даних, які містяться у паспорті, підробленому на його ім'я.

4. Огляд матеріалу та реквізитів паспорта з метою виявлення ознак підроблення.

У цьому разі огляд спрямовується на виявлення явно виражених ознак підроблення. тобто грубої підчистки, дописки, травлення, неохайно переклеєної фотокартки, наявності закреслень, виправлень та помарок, які помітні неозброєним оком і не потребують використання спеціальних знань.

Таке правило дещо різниться за суб'єктом його використання, насамперед, обсягом достатніх та необхідних знань для виявлення підроблення. Для прикладу, на відміну від працівників банківських установ, слідчим необхідно

знати способи підроблення паспортів, для того, щоб вони могли вилучити під час обшуку не лише підроблені документи, але й устаткування, за допомогою якого воно виконувалося; спрямувати подальше розслідування справи на розшук злочинців.

Особливої уваги потребує огляд паспортів слідчим, оскільки своєчасно проведений, технічно та тактично правильно виконаний огляд паспорта уможливорює виявити, зафіксувати, дослідити отримані сліди, що мають значення для справи [67, с. 277].

У сучасній криміналістиці розроблена методика слідчого дослідження документів, яка включає три етапи: 1) вивчення змісту документа; 2) дослідження зовнішніх ознак із застосуванням технічних засобів; 3) процесуальне оформлення результатів огляду [68, с. 221].

Поряд з цим, криміналіст Уільсон Реджинальд Херрісон виділяє та рекомендує використовувати наступні види дослідження при огляді документів:

- 1) на запах (необхідно помістити документ в ємність і підігріти, папір має властивість поглинати сильні запахи, такі як парфуми, плісняву);
- 2) розміру паперу (співставлення отриманих результатів із стандартами);
- 3) дослідження відбитків на документі: печаток та штампів, машинописного та рукописного текстів тощо;
- 4) перегинів і складок (для виявлення дописок та імітації старіння);
- 5) у проникаючому освітленні (для виявлення підчистки, травлення і вклеювання);
- 6) дослідження поверхні документа;
- 7) огляд слідів (плями, тріщини тощо);
- 8) тексту документа (для визначення логічної послідовності викладу змісту, наявності орфографічних помилок, вивчення та порівняння частин тексту між собою за змістом, кольором барвників тощо) [69, с. 32–33].

Поряд з цим, є певні фактори, що впливають на якість проведення огляду паспорта слідчим, які схематично викладені у додатках.

При огляді паспорта, дослідженні слідчим виникають питання в частині меж допустимості використання технічних засобів та методів. А чи допускається така діяльність до проведення дослідження спеціалістом? На нашу думку, проводити дослідження під час огляду паспорта допускається, оскільки у протоколі огляду документа зазначається назва, серійний номер, на чие ім'я виданий, ознаки, які викликають підозру щодо справжності паспорта тощо. Особливістю таких дій є те, що допускається використання лише методів, які не призводять до руйнування паспорта.

Оглядаючи паспорт, слідчому необхідно виявити підроблення текстів, виконаних типографським способом. Встановлення способу нанесення зображення являє собою складний процес дослідження, який потребує спеціальних знань з криміналістики, але у деяких випадках виявлення ознак фіктивного документа можливе без таких знань.

Так, при огляді документів з типографським текстом слідчому необхідно звертати увагу на особливості, що вказують на саморобне виготовлення, а саме:

1) нерівна лінія рядка, нерівномірна величина штрихів букв, наявність помарок, різні форми однойменних букв; 2) нерівномірні поля, розташування стрічок одна відносно одної, інтервали між буквами та словами; 3) наявність зайвих букв або їх частин.

Значним недоліком у роботі слідчого є недооцінювання ролі спеціаліста. Адже проведення огляду документів із залученням останнього, дає можливість належним чином підготуватися до інших слідчих дій, сформулювати версії та питання для проведення експертизи виявлених документів. Спеціаліст відповідно до закону не замінює слідчого, а лише допомагає (сприяє) йому своїми професійними знаннями, вміннями та навичками у виявленні, фіксації, вилученні та дослідженні джерел доказів.

У такому випадку розмежовується огляд паспорта слідчим та особою, яка володіє спеціальними знаннями. Неодноразово з цього приводу висловлювалися й науковці.

Дослідження документів органами дізнання та слідства, такі вчені як Н.В. Терзієв та В.П. Власов називають попереднім дослідженням.

Н.В. Терзієв відрізняє експертне дослідження від попереднього, зазначаючи, що експертне дослідження оформлюється висновком експерта, яке є доказом у справі. Попереднє ж дослідження не має сили доказу, і використовується лише для оцінки існуючих доказів і для пошуку нових.

Цікавою є думка В.П. Власова, який констатує, що слідчий на основі своїх знань може впевнитися, що у паспорті переклеєна фотокартка, водночас поняті, не будучи спеціалістами, не можуть впевнитися у істинності таких висновків і засвідчити цей факт підписами в протоколі. Тому такі висновки слідчого мають розглядатися як попередні або орієнтовні [70, с. 30].

В.М. Решетников виділяє три види попереднього дослідження документів, які спрямовані на: 1) вирішення питань про наявність достатніх підстав для порушення кримінальної справи; 2) визначення оптимальних напрямів розслідування, пошуку доказів, висунення і перевірки слідчих версій; 3) обґрунтоване призначення необхідної експертизи.

Не можна не погодитись із думкою В.С. Сорокіна про те, що експертне дослідження у порівнянні з оглядом є складним пізнавальним процесом, де використовується низка різних прийомів і методів з виявлення матеріальних ознак із використанням сучасних складних прийомів і науково-технічних засобів.

На нашу думку, дослідження слідчим паспорта відрізняється від експертного тим, що слідчий огляд спрямований на виявлення можливих ознак підроблення, з метою визначення подальшого напрямку розслідування, а експертний огляд – на безпосереднє дослідження і встановлення факту, способу підроблення та інших завдань.

При проведенні огляду паспорта, слідчий має володіти достатніми та необхідними знаннями щодо ознак підроблення. До таких ознак відносять такі:

- 1) нечіткі зображення та типографський текст, відмінність їх у кольорі;
- 2) нерівні отвори серійного номеру;
- 3) недостатня кількість та порушення послідовності нумерації сторінок;
- 4) нестандартна будова букв, нерівна лінія рядка, розміщення тексту поза графою бланку або вище, нижче основного тексту;
- 5) наявність плям та пошкоджень паперу;
- 6) неохайно

приклеєна фотокартка, відсутність рельєфного відбитку тощо. При огляді печаток та штампів слід звертати увагу на такі загальні ознаки: викривлення форми зовнішньої рамки, зміна розмірів відбитку, різні розміри букв, нерівна лінія рядка та інші ознаки, які помітні неозброєним оком.

Паспорт як речовий доказ, потребує особливих правил поводження під час перевірки, адже можна своїми діями несвідомо замаскувати сліди злочину. Ми пропонуємо рекомендації, щодо запобігання втраті слідів у підробленому паспорті: 1) зафіксувати документ на місці виявлення; 2) огляд проводити у рукавичках з пінцетом; за відсутності таких, руки мають бути чистими, сухими щоб не залишити на документі плям чи помарок; 3) не можна ставити у паспорті різного роду відмітки і позначення, обводити виявлені ознаки підроблення підручними засобами, робити загини сторінок; 4) забезпечити схоронність виявлених слідів до огляду паспорта спеціалістом; 5) забороняється підклеювати та підшивати підроблений документ у справу без належного упакування; 6) за необхідності – використовувати методи дослідження, які не пов'язані з ризиком пошкодження паспорта. Слід пам'ятати, що остаточне вирішення питання про наявність і характер підроблень у паспорті потребує висновку криміналістичної експертизи для використання цих даних у процесі доказування.

Якість проведення слідчого огляду документів залежить від належного забезпечення простими, зручними та ефективними технічними засобами, які не призводять до зміни документа, не вимагають складного інструментарію та великих затрат часу – це лупи, УФ випромінювачі, вимірювальна техніка, освітлювальні прилади тощо.

У криміналістиці серед методів, які застосовуються слідчим при огляді документів виділяють органолептичні та інструментальні. Перші, полягають у дослідженні паспортів у проникаючому освітленні, у кососпрямованому та при розсіяному освітленні. Інструментальні – полягають у застосуванні відповідного науково-технічного обладнання, серед якого слід назвати малогабаритні прилади "Регула", освітлювачі, лампи з УФ променями, світлофільтри, у деяких випадках мікроскопи, ЕОП та інші оптичні прилади.

Широко використовуються при огляді документів лупи зі збільшенням від 2 до 20–30 крат.

На жаль, працівники поліції, крім експертних підрозділів, не забезпечені вказаними технічними засобами, більшість з них навіть невірно їх застосовують. Це є однією із головних проблем практичного рівня, яка впливає на якість проведення огляду документів та інших слідчих дій.

Щодо відповідальності громадян за підроблення паспортів, законодавець виділяє три статті, зокрема такі: 1) ст. 357 КК України – ”Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження”; 2) ст. 358 КК України – ”Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів” [130, с. 890]; 3) ст. 366 КК України – “Службове підроблення”.

Не слід забувати про адміністративну відповідальність за порушення міграційного законодавства України. Так, ст.ст. 197–201 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачають відповідальність за проживання без паспорта та допущення до такого проживання, умисне зіпсуття паспорта чи втрату його з необережності, прийняття на роботу без паспорта, незаконне вилучення паспортів і прийняття їх у заставу. Оскільки така відповідальність полягає у накладенні штрафів, багато громадян свідомо ігнорують встановлені норми та задовольняють свої незаконні потреби.

Отже, виявлення підроблених паспортів, своєчасне їх вилучення та притягнення до відповідальності причетних осіб є одним із основних завдань правоохоронних органів. У багатьох випадках, успіх розкриття та розслідування злочинів, всебічне, повне і об’єктивне дослідження обставин справи, залежить від уміння слідчим виявити і використати як джерело доказів різні документи. Тому значне місце у розслідуванні злочинів, вчинених із використанням підроблених паспортів, посідають розглянуті у підрозділі проблеми виявлення ознак підроблення під час огляду такого документа

Висновки до розділу 1.

У розділі систематизована інформація щодо спеціальних засобів захисту, якими наділений паспорт громадянина України, розглянуті види та способи його підроблення, а також віддано належне огляду паспорта особами, які не володіють спеціальними знаннями. Зокрема, надано характеристику заходам захисту паспорта від підроблення, на яких ґрунтуються спеціальні засоби захисту. Поряд з цим, на основі проаналізованих думок різних вчених, запропоновані такі авторські поняття:

1. “засіб” – це сукупність елементів, за допомогою яких здійснюється певна дія;
2. “захист” – це охорона документа від впливу на нього зовнішніх факторів;
3. “спеціальні засоби захисту паспорта” – це сукупність елементів, які перешкоджають несанкціонованому втручанню у документ на стадіях його виготовлення, оформлення, експлуатації та знищення. Вони призначені унеможливити та попереджувати як повне, так і часткове його підроблення, а вразі несанкціонованого його виготовлення – направлені на швидке виявлення.

Під час вивчення спеціальних засобів захисту паспорта розроблено класифікацію за такими підставами: 1) в залежності від стадії функціонування паспорта; 2) в залежності від виду підроблення; 3) за захистом на стадії виготовлення; 4) за захистом на стадії оформлення та видачі; 5) за захистом під час експлуатації паспорта власником; 6) за захисними властивостями паспорта; 7) за ступенем виявлення.

Проведений аналіз спеціальних засобів захисту дає підстави стверджувати, що вони не забезпечують паспорт від підроблення, крім того – утруднюють експертне дослідження.

На цій основі надано рекомендації щодо посилення захисту на стадії оформлення паспорта, – для полегшення експертного дослідження у частині виявлення підроблення, зокрема такі: 1) встановити чіткі вимоги до паперу, з якого виготовлятимуться фотокартки та підвищити якість спеціального клею; 2) використовувати передбачені законодавством покриття пластичними

полімерними плівками сторінки з даними про особу; 3) встановити єдину форму заповнення бланків – на чітко визначеному комп'ютерному обладнанні; 4) централізовано забезпечити паспортні підрозділи відповідним комп'ютерним обладнанням з суворим їх обліком; 5) усі відмітки в паспорті виконувати відповідно до встановленої форми заповнення бланків; 6) створити картотеку в експертних підрозділах зі зразками текстів, надрукованих на принтерах, а також відбитків печаток та штампів кожного паспортного підрозділу.

Запропоновано авторське поняття “способи підроблення паспорта” під яким слід розуміти сукупність прийомів, методів та засобів, що використовуються для його несанкціонованого виготовлення або внесення змін. Надано детальну характеристику повного підроблення паспорта та здійснено умовний поділ на два етапи: 1) виготовлення паспортної книжечки чи ID; внесення реквізитів.

У підрозділі розглянуто найпростіший метод виявлення підроблених паспортів – огляд невидимих елементів захисту, таких як: захисні волокна, водяний знак, люмінесценція ниток, які скріплюють аркуші паспортів тощо. Такі засоби захисту підробити складно, тому вони імітуються спрощеними неякісними способами, в результаті чого проявляються відповідні ознаки, що уможлиблює їх виявлення.

На підставі статистичних даних зроблено висновок, що більшість підроблень паспортів здійснюється через внесення змін у справжній різними способами і викладено способи часткового підроблення, а загальну інформацію надано у вигляді схеми у додатках.

Значну увагу приділено проблемам огляду паспорта особами, які не володіють спеціальними знаннями з метою виявлення ознак підроблення.

На цій основі розроблені правила та етапи перевірки належності паспорта особі пред'явника. Такими правилами можуть користуватися не лише працівники поліції, але й працівники державних та недержавних установ.

Поряд з цим, розглянуто огляд паспорта слідчим та встановлено фактори, які впливають на якість його проведення. Особливу увагу приділено межах застосування допустимих методів дослідження під час огляду паспорта, у

результаті надано практичні рекомендації щодо якісного проведення огляду з метою виявлення ознак підроблення та збереження слідів.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНОГО ПАСПОРТА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНОГО ПАСПОРТА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

2.1. Можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України

Загальновідомо, що вся діяльність слідчого та суду пов'язана із призначенням експертизи, оцінкою висновків експерта, направлена у кінцевому результаті на те, щоб використовувати встановлені експертом факти у доказуванні окремих обставин справи. Дуже часто, лише експертним дослідженням матеріальної обстановки злочину виявляються такі властивості та якості конкретних об'єктів та зв'язків між ними, які містять інформацію, що

є новим джерелом доказів [71, с. 202].

Так, розслідування злочинів, пов'язаних із підробленням та використанням паспортів, потребує використання спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів (ТКДД), яка має досить широкі можливості. Таке дослідження сприяє встановленню способу підроблення документа, надає допомогу у збиранні даних про особу злочинця, що полегшує оперативним та слідчим працівникам у його розшуку [72, с. 6].

За статистичними даними по Україні з 2014–2016 рр. виконано 28.075 експертиз з ТКДД, лише за 2016 р. проведено 1.967 експертиз документів, що посвідчують особу. Такі цифри ще раз доводять важливість ТКДД для розкриття та розслідування злочинів.

Вважаємо за необхідне зупинитися на понятті “документ”, яке у юридичній літературі набуває трьох значень: 1) письмовий акт, здатний бути доказом юридичних відносин або фактів, що спричиняють правові наслідки; 2) офіційне посвідчення особи (паспорт, трудова книжка); 3) матеріальний об'єкт, у якому міститься певна інформація [73, с. 209].

Сам термін походить від латинського “documentum”, що буквально перекладається як “свідчення”, “доказ”, “взірець”, “посвідчення” [74, с. 209].

Р.С. Белкін під документом розуміє матеріальний об'єкт, на якому за допомогою знаків, символів та інших елементів штучної або природної мови зафіксовані факти. Особливе значення для криміналістики має класифікація документів за юридичною природою – справжні та підроблені [74, с. 62].

Основну частину документів, щодо яких проводиться криміналістичне дослідження, складають документи речові докази, ті, що були об'єктами злочинних посягань, мають сліди злочину та можуть бути засобами виявлення злочину, встановлення злочинця і всіх обставин злочину [75, с. 121].

Стосовно судово-технічної експертизи документів (СТЕД), яка ґрунтується на ТКДД, то слід виділити думку О.В. Воробей, яка документ у ТКДД розглядає як матеріальний об'єкт дослідження, що є предметом, на якому мовними знаками зафіксована інформація, та призначений для її передачі у часі і просторі [75, с. 12].

На сьогодні, ТКДД – одне із видів експертно-криміналістичних досліджень, яке надає кваліфіковану допомогу судовим та правоохоронним органам. За допомогою цього дослідження вирішується низка завдань, розв'язання яких значно впливає на подальший розвиток кримінальних та цивільних справ, а також встановлення істини. Так, за результатами проведеного анкетування 174 слідчих ОВС України, 94,8 % стверджують, що фактичні дані, отримані у результаті дослідження підробленого паспорта, є підставою для порушення кримінальної справи, а спільне їх обговорення сприяє швидкому й ефективному розкриттю та розслідуванню злочинів.

Поряд з цим, криміналістична експертиза документів, встановлюючи факт виготовлення підроблених документів, допомагає встановити безпосередній об'єкт та предмет злочину. Перш ніж переходити до можливостей техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта доцільно розглянути предмет, об'єкт, завдання, види ТКДД.

Так, предметом ТКДД, на думку П.Д. Біленчука, є письмові та машинописні документи, на яких мовленнєвими засобами (знаками) закріплені думки людини, події та факти [75, с. 190]. На думку Р.С. Белкіна – це дослідження: 1) відбитків печаток та штампів; 2) підписів від імені певних осіб; машинописних текстів; 4) встановлення змін у тексті документа; 5) встановлення змісту документ ; 6) матеріалу документа.

Предмет СТЕД становлять факти і обставини, пов'язані з виготовленням документів, способом внесення в них змін, виявленням невидимих записів тощо, які встановлюються через використання спеціальних знань у галузі технічного дослідження документів у передбаченому законом порядку.

Об'єктом будь-якого судово-експертного дослідження є матеріально фіксовані носії інформації (документи, тексти, предмети тощо) та живі особи, а об'єктом техніко-криміналістичного дослідження документів є підроблені та пошкоджені документи, їх матеріали, типографські та машинописні тексти, відбитки печаток і штампів [76, с. 148].

Техніко-криміналістичне дослідження документів, залежно від об'єкта, можна поділити на три групи: 1) паперові документи-речові докази

(машинописні й рукописні документи, документи суворого обліку та звітності тощо); 2) технічні засоби, які були використані для виготовлення документа або внесення в нього змін (поліграфічне обладнання, копіювально-розмножувальні апарати, кліше печаток та штампів тощо); 3) матеріали документів [77, с. 269].

Завдання СТЕД поділяються на ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні. За допомогою ідентифікаційних завдань вирішуються питання ототожнення: 1) технічних засобів, що використовуються для виготовлення документа або його частин (друкарські машинки, печатки, штампи, ручки тощо); 2) цілого за частинами; 3) матеріалів, що використовувалися для виготовлення документа (паперу, фарба тощо); 4) виконавця машинописного документа. За допомогою діагностичних завдань встановлюється: 1) спосіб виготовлення документа, факт і спосіб зміни первинного змісту; 2) первинний зміст документа; 3) давність виготовлення документа. За допомогою класифікаційних завдань встановлюється клас, тип, марка копіювально-розмножувального апарата, матеріалу документа тощо.

Серед ТКДД, залежно від специфіки об'єкта, одні автори виділяють такі види досліджень документів:

1) дослідження бланків документів; 2) документів, виконаних за допомогою друкарських пристроїв; 3) змінених та пошкоджених; 4) відбитків печаток і штампів; 5) зі спеціальними засобами захисту. Інші поділяють на дослідження: 1) реквізитів і матеріалів документа; друкарських форм та їх відбитків. Законодавчо закріплено два види технічної експертизи документів (ТЕД): експертиза реквізитів документів та експертиза матеріалів документів.

Виходячи з цього, ми надалі будемо аналізувати криміналістичне дослідження паспорта, відповідно до можливостей цього виду експертизи.

Так, до можливостей СТЕД відносяться: 1) визначення способів зміни рукописних реквізитів документа; 2) встановлення первинного змісту тексту; 3) встановлення відносного часу виготовлення документа; 4) ідентифікаційні дослідження матеріалу документа; 5) дослідження друкарських засобів та їх відбитків: встановлення способу відтворення зображень (відбитків), визначення устаткування, яке застосовувалося для виготовлення друкуючих засобів та

одержання відбитків, та встановлення осіб, які їх виготовили; б) встановлення джерела виготовлення підробленого документа [77, с. 76–94].

Особливої уваги при дослідженні СТЕД потребують документи зі спеціальними засобами захисту (паспорти, цінні папери, паперові гроші тощо), оскільки вони мають певну сукупність властивостей, що ускладнюють несанкціоноване виготовлення або внесення у них змін. Для надання відповідей на запитання, поставлених експерту, необхідно знати специфіку таких засобів захисту, особливості їх реакції на втручання у документ та прояву.

До криміналістичного дослідження матеріалів документів зі спеціальними засобами захисту, входять наступні дослідження: 1) матеріальної основи документа; 2) матеріалів письма; 3) допоміжних матеріалів (клею, покривних матеріалів, захисних матеріалів тощо).

Як відомо з практики, на такий вид дослідження надходить безліч паспортів, які можуть бути як справжніми, так і підробленими, де застосовуються різні підручні засоби, матеріали, фарбувальні та інші речовини, а також сучасна поліграфічна техніка. Це пов'язано, насамперед, з тим, що існують певні прогалини у законодавстві щодо виготовлення, використання і зберігання бланків паспортів, печаток та штампів, у результаті чого останні здобуваються злочинним шляхом і використовуються з метою вчинення злочинів.

Для прикладу, 30.04.2016 р. на дослідження до експертного центру надійшло два паспорти з одним серійним номером, виданих на одне ім'я. У результаті дослідження “паспортів-близнюків” встановлено, що один з них є оригінальним, а інший – виготовлений за його аналогом лише з фотокарткою іншої особи. Бланки фіктивного паспорта були справжніми, мали усі засоби захисту, якими він наділяється в процесі виготовлення на поліграфкомбінаті “Україна”, але чітко проглядалася невідповідність встановленому зразку за діаметром перфорації серійного номеру.

Позитивним було те, що на дослідження надійшло два паспорта з ідентичними даними (крім фотокартки власника паспорта), тому одразу встановили, що один з них фіктивний. Якщо б на дослідження надійшов один

паспорт, то лише за діаметром отворів перфорації серійного номеру можна було б встановити його підроблення. Якби не наявність останньої ознаки, то ймовірною була б і експертна помилка.

Розпочнемо з експертизи бланків документів, яка дозволяє встановити або виключити факт повного підроблення паспорта. До можливостей такого дослідження належить встановлення: 1) способу виготовлення документа; 2) виду, марки, моделі засобу друку чи копіювального апарату; 3) загального джерела походження документа; 4) ідентифікації конкретного обладнання за його наявності.

У випадку повного підроблення бланків, залежно від використаного способу, експертним дослідженням встановлюється можливість їх виготовлення у домашніх умовах або в організації, яка має у своєму розпорядженні відповідні друкарські машини, копіювально-розмножувальні апарати та іншу техніку. Така інформація допомагає скоординувати розслідування у правильному напрямі, зокрема, звузити коло підозрюваних та причетних осіб, висунути версії тощо.

Нерідко у паспортах дослідженню підлягає сам папір. До можливостей такого дослідження відносять: 1) встановлення виду та призначення паперу; визначення приналежності порівнюваних об'єктів до одного цілого; 2) визначення приналежності порівнюваних об'єктів до продукції одного випуску (одного підприємства, партії тощо) [79, с. 13]. Тобто, при дослідженні паперу, експерт може встановити групову приналежність, його сорт, ідентифікувати вилучений папір у підозрюваної особи тощо.

Іноді виникає необхідність у проведенні хімічного дослідження паперу бланків паспортів. Можливостями такої експертизи є встановлення розбіжностей досліджуваного паперу зі зразками за складом (за видом волокон, клею, наповнювачів, фарб тощо) та частини бланку з іншими сторінками. Частіше до проведення такого виду судової експертизи не доходить черга через виявлення розбіжностей при порівнянні досліджуваних бланків паспортів з оригінальними: за малюнком захисної сітки, наявності/відсутності водяних знаків, якості мікродеталей, ліновці та відтінками кольорів.

Дослідження бланку паспорта межує із дослідженням реквізитів, за допомогою якого встановлюється наявність чи відсутність внесення змін у документ, а при виявленні останніх – яким способом вони були внесені. Завдання експертного дослідження не обмежуються лише виявленням ознак (наприклад, травлення), оскільки воно може бути випадковим. Експерт має встановити, які реквізити були видалені, їх початковий зміст, яким способом проводилося травлення. Лише у такому разі слідство та суд зможуть зробити правильні висновки щодо навмисного підроблення, і в подальшому висувати версії щодо мети підроблення тощо.

До можливостей такого виду дослідження належить встановлення: первинного змісту тексту, замаскованого, залитого, замазаного тощо, слабо видимих записів, відносного часу виготовлення документа, його частин та реквізитів тощо.

Також постає необхідність у дослідженні клеючої речовини у паспортах, завдяки якому можуть бути вирішені питання щодо встановлення їх походження, виду, однорідності речовини за складом. Індивідуальна ідентифікація клеючої речовини можлива у випадку, виявлення специфічних домішок, які виникли у процесі його зберігання або використання.

Не менш важливим для виявлення підроблених паспортів є криміналістична експертиза друкарських засобів та їх відбитків. У результаті вивчення ознак та особливостей їх виготовлення та підроблення можна встановити суттєві для кримінальної справи обставини відносно події злочину (спосіб вчинення, час, місце), винуватості підозрюваних осіб тощо.

Мається на увазі встановлення: 1) способу відтворення зображень (відбитків); 2) способу виготовлення друкарських засобів; 3) змін в друкуючих засобах та їх відбитках; 4) виду друкуючої форми, якою виготовлені відбитки; устаткування, що використовувалося для виготовлення друкуючих засобів та їх відбитків; 6) часу виготовлення друкуючих засобів та їх відбитків; 7) осіб, які виготовили друкуючі засоби (печатки і штампи) та їх відбитки.

Слід зазначити, що друкарські засоби за цільовим призначенням поділяються на дві групи: 1) засвідчувальні – для підтвердження достовірності

викладених у документі фактів (печатки, штампи тощо); 2) поліграфічні – засоби виготовлення бланків документів, цінних паперів тощо (класичні і оперативні способи друку).

Встановлення тотожності друкарських засобів та їх відбитків залежить від їх ідентифікаційних ознак, як загальних, так і окремих, що виникають під час виробництва або в результаті експлуатації.

Нерідко дослідженню підлягають матеріали письма та чорнил для визначення або порівняння їх складу, встановлення спільного походження, ідентифікації письмового приладдя, встановлення дописки, хронологічної послідовності нанесення штрихів, що перетинаються тощо. Для прикладу: основне значення встановлення послідовності виконання фрагментів документа зводиться до того, що воно сприяє вирішенню питання про те, чи є цей документ справжнім чи підробленим.

Для дослідження підписів у паспортах призначається почеркознавча експертиза за умови, якщо це не стосується технічного підроблення – механічного копіювання з оригіналу різними способами, які нами були розглянуті у другому розділі дисертації. Можна сміливо стверджувати, що дослідження підробленого паспорта є комплексним, оскільки окрім технічного дослідження, використовується й почеркознавче.

Комплексне дослідження є багатометодним, де використовуються методи різних наук, які відносяться до різних родів і видів спеціальних знань. Комбіноване багатометодне дослідження є основною формою виробництва СТЕД й інших родів криміналістичних експертиз.

Часто при призначенні СТЕД виникають труднощі у формуванні питань експерту. У постановках про призначення судових експертиз, трапляються нечітко сформульовані питання, правові або ті, що не входять до компетенції експерта. У результаті цього експерт або у письмовій формі відмовляє у проведенні експертизи мотивуючи тим, що вказані питання не входять до його компетенції, або дещо редагує такі питання, що в подальшому може не задовольнити орган, який призначав експертизу.

У криміналістичній літературі ініціатору проведення дослідження,

рекомендується контактувати із експертом, оскільки можна своєчасно додати відсутні матеріали, урегулювати питання, поставлені на вирішення експертизи тощо [79, с. 39]. У практиці складання постанов прийнято вказувати номер телефону органу, який призначив експертизу. У такий спосіб усуваються деякі недоліки редагування питань, що задовольняє ініціатора проведення дослідження. Така практика зручна, але вона сповна не усуває цих проблем.

Цікавим прикладом є вирішення питання справжності документа. Зазвичай слідчі покладають це на експертів, ставлячи їм питання, що містять формулювання про справжність чи підроблення, як усього документа, так і окремих його елементів (бланків паспортів, відбитків печаток та штампів тощо). Аналіз експертних проваджень уможливорює виділити такі невірні сформульовані питання: “Чи являється наданий паспорт підробленим? Якщо так, то які ознаки підробки?” [104], “Чи дійсно даний паспорт має ознаки підробки? Якщо так, то які саме і яким чином вони виготовлені?” тощо.

Поряд з цим, трапляється й відносно правильне формулювання питань, наприклад: “Чи використовувався предмет, схожий на печатку, під час виготовлення вилучених в кв. 75 по пр-ту Повітрофлотському, 10 в м. Києві паспортів громадян України?”, “Чи мається переклейка фотокартки в представленому на дослідження паспорті гр-на України серії СК 816608 виданий на ім'я Загуменний Віталій Григорович 15.05.1963 р.н.?”, “Чи виготовлений паспорт серії КА №001949, на підприємстві, що здійснює їх випуск?” тощо.

Часто на експертне дослідження ставляться питання, сформульовані таким чином – “Чи маються ознаки внесення змін у наданому на дослідження документі? Якщо так, то яким способом вони внесені?”. Як бачимо, ініціатори проведення судової експертизи одним питанням намагаються охопити усі можливості такого дослідження одразу.

Коментуючи зазначене питання, слід відмітити, що воно є не досить правильним. До можливостей ТЕД входить встановлення факту та способу внесення змін до документа, але питання на її вирішення слід формулювати конкретно, наприклад, “Чи вносились у рукописні записи ... документа зміни?”

Якщо вносилися, то яким способом і який зміст первинних?”, і таким чином відносно усіх реквізитів.

Вирішення питання щодо переклеювання фотокартки у паспорті, має вирішуватися лише за наявності такого питання у постанові про призначення експертизи, оскільки експерт знімає з себе відповідальність щодо відшкодування шкоди, завданої відокремленням фотокартки від бланку – руйнуванням об’єкту дослідження.

Виходячи із можливостей технічної експертизи документів, у межах науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України, можна виокремити таке коло основних питань, які ставляться на вирішення судово-технічної експертизи паспорта:

1. Для встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків: “Яким способом виготовлена надана на дослідження друкарська форма?”, “Чи з одного набору (одним кліше) надруковані надані на дослідження паспорти?”, “Чи відповідає паспорт чинним нормативам на його виготовлення?”, “Яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлений представлений паспорт?” тощо;

2. Для встановлення факту і способу внесення змін до паспорта: “Чи вносились у записи документа зміни? Якщо вносилися, то яким способом і який зміст первинних?”, “Чи переклеювалась у паспорті фотокартка?”, “Чи замінювались у паспорті аркуші?” тощо;

3. Для виявлення слабовидимих або невидимих текстів: “Який зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого тощо) тексту або відбитку печатки та штампу на сторінці наданого паспорта?”, “Який зміст тексту, що відобразився у слідах тиску на сторінці бланку наданого паспорта?” тощо;

4. Для вирішення ідентифікаційних завдань: “На одній, чи на різних друкарських машинах надруковані окремі фрагменти тексту паспорта на першій та другій сторінках?”, “Чи нанесено відбиток печатки (штампу) в наданому паспорті відбитком печатки (штампу) представленого в якості порівняльних зразків?” тощо.

При технічному дослідженні документів трапляються експертні помилки, які спричинені низкою негативних факторів. Так, під експертною помилкою вважають ненавмисні неправильні судження, дії чи бездіяльність судового експерта під час проведення дослідження, що реалізуються у його письмових висновках через неправильне отримання і переробку інформації, джерелом яких можуть бути психічні, соціальні, біологічні якості експерта як фахівця у певній галузі знань [78, с. 7].

Недостатня уважність експертів при перевірці документів, представлених на дослідження, призводить до неточностей, затягування розслідування справи, а поверхневе вивчення обставин справи може призвести до помилки експертної, що у свою чергу переросте у помилку судову.

Ще за Радянських часів було визначено низку недоліків у висновках експертів, які породжували помилки, а саме: 1) недостатньо сформульовані питання, покладені на вирішення експертизи; 2) порушення експертної методики; 3) недоліки опису дослідження, формування висновків і оформлення результатів.

Через десять років А.І. Вінберг визначив причини, що сприяли виникненню експертних помилок: 1) велике навантаження працівників експертних підрозділів; 2) відсутність навчально-методичної літератури; 3) небажання експертів, особливо з великим стажем роботи, здійснювати повну описову частину дослідження; 4) неналежного рівня підготовка майбутніх експертів-криміналістів.

На сьогодні, досить вдалим є погляди В.М. Абрамової та Н.О. Скрипицевої, які експертні помилки поділяють на: 1) об'єктивні (представлення експерту неповноцінного вихідного матеріалу, порушення строків проведення експертизи, відсутність розроблених методик дослідження, відсутність відомостей про ознаки досліджуваних об'єктів та критеріїв їх оцінки, недостатня укомплектованість криміналістичною технікою експертних підрозділів); 2) суб'єктивні (професійна некомпетентність та упущення експерта – халатне ставлення до роботи, проведення поверхневого дослідження тощо, неналежна кваліфікація експерта тощо).

Для прикладу, при дослідження підписів, трапляються випадки близької їх подібності, а дрібні розбіжні графічні ознаки недостатньо чітко виражені, в результаті чого при дослідженні їм не приділяється увага і вони невірно оцінюються. У таких умовах експерт здійснює помилки і формує висновки про справжність підпису лише на основі схожих графічних ознак.

Експертні помилки, при дослідженні документів, наділених спеціальними засобами захисту, пов'язані із сукупністю таких негативних фактів: 1) не володіння окремих експертів інформацією щодо наявності та технології нанесення тих чи інших засобів захисту; 2) неповне дослідження; 3) відсутність зразків документів для проведення порівняльного дослідження; 4) формування недостатньо обґрунтованих висновків; 5) неналежним чином сформульовані питання експерту.

Не можна не погодитися з думкою Н.І. Клименко, що підвищення наукового рівня і запобігання експертних помилок залежить не лише від якості поданих експертові об'єктів, а й від професійної підготовки, кваліфікації й досвіду експерта, інших його суб'єктивних якостей, які зведуть до мінімуму вплив суб'єктивних факторів і вироблять об'єктивні критерії оцінювання виявлених ознак.

Як бачимо, перелічені фактори породжують експертні помилки і підривають авторитет працівників правоохоронних органів, ставлять під сумнів можливості судової експертизи. Тому, слід постійно вести роботу щодо встановлення причин та механізму виникнення експертних помилок та удосконалення методів їх попередження.

Підсумовуючи, можна зазначити, що можливості техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта є досить широкими, але вони обмежуються низкою факторів, наприклад, нечітко визначеними законодавчими вимогами щодо оформлення паспортів, неналежним забезпеченням науково-технічним обладнанням експертних підрозділів, відсутністю необхідної навчально-методичної літератури, відповідних зразків паспортів та інших картотек тощо. Перелічені недоліки блокують можливості такого виду експертизи, не дають повно та всебічно дослідити представлені

матеріали й тим самим гальмують роботу слідства та суду з розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із підробленням паспортів. Лише негайне вирішення цих питань уможливить реалізувати встановлені можливості техніко-криміналістичної експертизи документів. Особливості методики техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України.

2.2. Особливості методики техніко-криміналістичного дослідження підробленого паспорта громадянина України

З розвитком науки і техніки зростає кількість та якість підроблених документів. Виявити високого рівня підроблення потребує сучасного науково-технічного обладнання, належної підготовки фахівців цієї галузі та навчально-методичних комплексів. Звичайно, існує певна сукупність методичних рекомендацій, але вони не охоплюють усіх можливостей ТКДД, “не встигають” за розвитком суспільства, науки і техніки.

Будь-яке експертне дослідження має базуватися на методиці, тобто системі рекомендацій із добору та застосування методів дослідження об'єктів і формування матеріально-технічної бази дослідження.

Усі методики експертного дослідження поділяються на загальні та окремі. Для прикладу, розроблена загальна та окрема методики попередніх досліджень криміналістичних об'єктів, де найпоширенішими видами є ТКДД та почерку, які водночас поділяються на ідентифікаційні та неідентифікаційні, і складаються з певних етапів проведення.

Основою експертної методики є раціональне вирішення завдань, поставлених перед експертами, а кінцевою метою є розширення обсягу даних, які надаються слідству та суду, скорочення строків проведення експертиз, зниження витрат часу, зменшення невирішених питань, підвищення наукового рівня і повноти вирішення експертних завдань.

Як зазначалося, методика надає рекомендації щодо застосування тих чи інших методів дослідження. Загалом, метод – це не лише упорядкований спосіб пізнання, але й суворо визначений шлях вирішення задач. Під методами

експертного дослідження розуміють систему логічних та інструментальних способів та прийомів отримання даних для вирішення питань, поставлених перед експертом.

Якщо ж ТКДД традиційно поділяється на певні види досліджень, то відповідно діляться й методи, які використовуються під час їх проведення. Це – загальнокриміналістичні та методи дослідження матеріалів документів. Останні – вузькоспеціалізовані методи дослідження морфологічних, фізичних і хімічних властивостей матеріалів документів, які потребують знань природно-технічних наук.

Поряд з цим, у криміналістиці умовно прийнято розрізняти методи дослідження, які застосовуються в науках при розробленні теоретичних і експериментальних проблем, і методи, які застосовуються в експертній практиці.

Методи практичної діяльності формуються та базуються на відповідних наукових методах, характері та якостях об'єкта діяльності, досвіді вирішення конкретних практичних завдань.

Систему методів загальної теорії судових експертиз розглядали багато учених, серед яких слід назвати Т.В. Авер'янову, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенко, І.М. Лузгіна, Н.І. Клименко, В.Я. Колдіна, В.Ф. Орлова, О.Р. Росинську, В.Я. Сегає, О.Р. Шляхова та інші.

Найбільш вдала, на наш погляд, система методів практичної діяльності запропонована А.І. Вінбергом та О.Р. Шляховим, яка складається з наступних методів: 1) всезагальних; 2) загально пізнавальних; 3) інструментальних та інших допоміжних технічних методів; 4) спеціальних.

До всезагального методу відносяться категорії і закони діалектичної (філософської) логіки та формально-логічні методи пізнання. Власне діалектичний метод є базовим, на ньому ґрунтуються і з нього витікають усі інші методи, які застосовуються для вивчення і оволодіння предметом науки, вивчення конкретних об'єктів пізнання [81, с. 62].

Серед загальнонаукових методів слід назвати такі: спостереження, порівняння, вимірювання, опис, експеримент, моделювання тощо. Доречі,

метод вимірювання застосовується у ТКДД дуже часто, оскільки знання кількісних параметрів явищ та предметів сприяє отриманню найбільш достовірних результатів досліджень. Цей метод проводиться із використанням лінійок, штангенциркуля, вимірювальної лупи тощо.

Методи, сфера застосування яких обмежена однією або декількома науками, називають спеціальними та поділяють на дві групи. До першої відносять власне криміналістичні: техніко-криміналістичні, структурно-криміналістичні. До другої – методи інших наук: фізичні, хімічні, фізико-хімічні, біологічні, антропологічні, соціологічні тощо.

При дослідженні документів широко розповсюджені – фізичні, хімічні та фізико-хімічні методи. Одним із напрямів використання цих методів є вивчення структури і складу матеріалів (речовин) документів з метою виявлення ознак, походження яких обумовлене індивідуальними обставинами виникнення та існування ототожнюваного об'єкта. Тобто при такому аналізі встановлюються індивідуальні ознаки, уможливають вирішення завдань ідентифікаційного дослідження.

Поділ методів на фізичні, хімічні та фізико-хімічні є умовним, оскільки вони мають багато спільного між собою. Іноді фізичні та фізико-хімічні методи об'єднують під загальною назвою “інструментальні”, тому що для їх реалізації необхідні прилади, які дозволяють виміряти певні параметри, які характеризують властивості об'єкта.

На сьогодні значну увагу приділяють неруйнуючим методам, оскільки знання можливостей кожного з них призводить до отримання бажаного результату та збереження об'єкту у тому стані, якому він надійшов на дослідження.

Серед усього різноманіття методів, які застосовуються при дослідженні документів, ми здійснили умовний їх поділ на три групи, які більш широко використовуються в експертних установах та призводять до ефективного результату проведення досліджень паспортів.

Візуальні. Такі методи полягають у вивченні досліджуваного об'єкту або явища безпосередньо органами зору, слуху, нюху, дотику.

Візуальні методи дослідження поділяються на: 1) ті, що застосовуються при особливих режимах освітлення (у косо спрямованому, вертикальному, проникаючому, з використанням освітлювачів типу “ОИ-19”); 2) із застосуванням світлофільтрів (абсорбційні та не абсорбційні).

Інструментальні.

Визначення розмірних характеристик паспорта та їх реквізитів здійснюється із застосуванням вимірювальних інструментів, таких як: металева лінійка ГОСТ 427-75, штангенциркуль типу ШЦ-1 (ГОСТ 166-89) тощо. До оптичних вимірювальних приладів належать наступні: вимірювальні лупи, мікроскопи для збільшення у декілька крат (МБС-1, МБС-2, МБС-10), ПАК “Регула 4005М”. До власне інструментальних – фотографування паспорта зі світлофільтрами, ЕОП, УФ мікроскоп, УФ світлофільтри тощо.

Фізико-хімічні (для дослідження барвників та матеріалу паспорта).

Методика технічної експертизи документів є підґрунтям, основою для формування методики техніко-криміналістичного дослідження паспортів.

Розроблена у 2005 році методика дослідження документів, які мають захисні засоби, значно полегшила проведення криміналістичної експертизи. У ній розглянуті поняття, сутність, організація проведення експертизи документів зі спеціальними засобами захисту, а також загальні положення та особливості методики криміналістичного дослідження.

Особливістю методики дослідження документів із засобами захисту є такі:

1) підроблення можна розпізнати без порівняльного дослідження, оскільки централізоване виготовлення таких документів за єдиною технологією забезпечує їх відповідність затвердженим зразкам;

2) досліджуваний документ вважатиметься підробленим, якщо хоча б одна його частина виготовлена іншим способом, ніж справжній; 3) ознаками підроблення будуть слугувати неякісно імітовані засоби захисту, їх заміна або відсутність тощо.

Дослідження паспортів потребує окремої методики, яка б роз’яснювала наведені вище технічні вимоги та надавала повну інформацію експертам щодо спеціальних засобів захисту.

У зв'язку з цим, нами було розроблені методичні рекомендації щодо криміналістичного дослідження паспорта громадянина України, які містять інформацію щодо його правового урегулювання, ступенів захисту, роз'яснення спеціальної термінології, характеристики спеціальних засобів захисту та особливостей криміналістичного дослідження. Такі розробки позитивно оцінені практичними працівниками ДНДЕКЦ МВС України, і у подальшому будуть використані при підготовці складання окремих методик ТКДД.

Досліджуючи підроблений паспорт, експерт також може звернутися до розроблених ще у 1989 р. методичних схем і зразків експертних висновків, описані в них методи досі широко використовуються у ТКДД і надають відмінні результати дослідження.

У загальному вигляді, експертне дослідження складається з послідовних етапів (стадій): 1) підготовчого; 2) аналітичного або роздільного дослідження; 3) синтетичного або порівняльного дослідження; 4) оцінки результатів і формування висновків. Дослідження паспорта не є виключенням.

1. На підготовчому етапі експерт оглядає достатність наданих матеріалів, якість упакування об'єктів дослідження, загальний стан самих документів, визначає правильність оформлення представлених матеріалів та визначає методи і методики проведення дослідження. Ця стадія передбачає виконання таких дій: 1) за наявності правильно оформлених документів та належно упакованих об'єктів здійснюється перехід до наступного етапу дослідження; 2) за відсутності зразків, призупинення дослідження із клопотанням про надання необхідного матеріалу; 3) за відсутності об'єкту дослідження або якщо поставлені на експертизу питання не входять до його компетенції, матеріали відправляються ініціатору проведення експертизи без виконання.

2. Аналітичний або етап роздільного дослідження полягає у вивченні ознак, захисних властивостей паспорта і встановленні їх змін, а також вивченні наданого порівняльного матеріалу для вирішення ідентифікаційних завдань.

Роздільне дослідження паспорта, починається із поверхневого огляду та фіксації його обкладинки, бланків, нанесених зображень та реквізитів.

При дослідженні обкладинки паспорта можуть виникнути певні труднощі, оскільки зображення та написи на ній виконуються тисненням, яке супроводжується низкою недоліків (наприклад, нерівність країв штрихів букв та різні розміри елементів однойменних букв). Дослідивши написи на обкладинках вісімнадцяти паспортів, нами було встановлено наведені вище ознаки: наприклад, у слові “УКРАЇНА” в букві “І” – різні за діаметром та формою надбуквені елементи (крапки), у букві “А” – різна товщина та нахил третього елемента, у слові “ПАСПОРТ” у букві “А” – різної форми засічка першого елемента, нерівні елементи букви “П” та багато інших недоліків. Як бачимо, спостерігається значна відмінність у написах, які мають бути чіткими, точними та рівними, тому експерт не в змозі надати оцінку таким зображенням через їх варіативність.

Для встановлення способу нанесення зображення на бланки паспортів, необхідно порівнювати їх зі зразками справжнього бланку за способом друку, шрифту та набору, особливостями нанесеного малюнку захисної сітки, барвниками та якістю паперу.

Так, для встановлення справжності бланків, науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз передбачають надання зразка бланку справжнього документа з такими ж поліграфічними даними, як і наданий на експертизу.

Методика дослідження бланків поділяється на дві категорії: 1) якщо питання про справжність бланку документа вирішується із представленими зразками бланку; 2) якщо питання про справжність бланку документа вирішується без зразків. У першому випадку проводиться порівняльне дослідження, метою якого є встановлення однією чи різними друкарськими формами нанесено зображення на порівнювані документи.

При дослідженні бланку паспорта без зразка звертається увага на спосіб нанесення зображення захисної сітки, ліній графлення та друкованих записів, мікротексту, колір барвникової речовини, характер будови ліній малюнку, загальну конфігурацію малюнку захисної сітки, розміри зображень тощо. Також, експерт оглядає папір бланку. Звертається увага різну товщину,

еластичність паперу, на кріплення аркушів, на наявність зайвих отворів, залишків клею, зарізаних країв на стиках паперу, наявності ліній розрізу тощо.

Трапляються випадки, коли дослідженню у підробленому паспорті підлягає безпосередньо папір, наприклад, якщо у підозрюваного вилучено матеріали та технічне обладнання. При порівняльному дослідженні вивчаються ознаки виробу (формат, ліновка, малюнок, краї) і фізико-хімічні властивості паперу (товща, вага, внутрішня будова, структура поверхні, колір, композиція волокна, зольність, ступінь проклейки тощо).

Особливостями методики криміналістичного дослідження паперу є те, що він: 1) характеризується окремими властивостями матеріалу, які залежать від сировини, типу паперовиготовувальної машини та іншими умовами; 2) папір, з якого виготовлено документ, окрім властивостей матеріалу, має характерні ознаки (формат, спосіб кріплення аркушів, типографські позначки тощо); 3) має ознаки, які виникли у процесі експлуатації. Властивості виробу та особливості, які виникли в процесі експлуатації є основними ознаками, які використовуються при криміналістичному дослідженні.

Папір піддається комплексному дослідженню – візуальному, мікроскопічному, мікрофотографічному, мікрохімічному та хімічному. Для дослідження структури та властивостей паперу, виявлення підчистки застосовуються спектрографічні методи, метод радіоактивних ізотопів. Тип проклейки і форма волокон визначається хімічними методами (із застосуванням їдкового натрію, розчину йоду, розплавленого парафіну тощо).

Специфічні ознаки нових технологій цифрового офсетного друку, які відображаються на поліграфічній продукції, уможливають провести диференціювання різних способів друку, вирішувати питання групової приналежності техніки оперативної поліграфії та ідентифікації друкованої форми. Виявлені ознаки характеризуються рівнем амортизації принтера, програмним забезпеченням комп'ютера, розмірами крапок, складом і кольором чорнил, якістю паперу.

При дослідженні бланку паспорта, вивчаються й приховані захисні елементи: 1) у проникаючому освітленні буде спостерігатися водяний знак;

2) під дією УФ променів – світіння кольорових волокон, ниток, якими прошиті сторінки, приховані написи, зображення Малого герба України та нумерація сторінок; 3) у косо спрямованому світлі або за допомогою приладу оптичного лінійного растру, буде спостерігатися приховане зображення Малого герба України.

Як правило, експертне дослідження водяного знаку та його підроблення не викликає труднощів. Візуально у відбитому світлі та проникаючому можна виявити жирові плями та пласт барвника на поверхні паперу, в кососпрямованому – ділянки верхнього пласту з кошлатістю через стирання.

Якщо окремі частини документа виготовлені способом, що не встановлений для цього виду документа, то можна сміливо стверджувати, що він підроблений. Але цей факт не є підставою для припинення пошуку відмінностей, наприклад, порівняння зі зразками досліджуваного документа.

За допомогою методу люмінесцентного аналізу можна встановити справжність бланку документа та ознаки внесення змін. Такий метод краще застосовувати починаючи із почергового огляду порівняльних зразків у довгохвильовій ділянці УФ випромінювань. Це уможлиблює швидко встановити розбіжність чи схожість люмінесценції досліджуваних об'єктів. Потім у такому ж порядку оглядають документи у короткохвильових УФ випромінюваннях.

Для встановлення факту часткового підроблення паспорта, насамперед, слід упевнитися, що підроблення має місце, встановити – яким способом був видалений текст, оскільки від цих даних буде залежати добір методу його виявлення. Логічно починати дослідження із застосування простих методів, які не потребують пристосувань та не займають багато часу (візуальні методи), потім поступово ускладнювати, й лише у крайньому випадку застосовувати методи, що можуть призвести до руйнування документа.

При огляді фотокартки проводиться дослідження відбитку рельєфної печатки, у кососпрямованому освітленні та відображенні рельєфу з іншого боку сторінки паспорта, також через співставлення окружностей відбитку, перевірити співпадіння її номеру з номером мастичної печатки.

При мікроскопічному дослідженні можна виявити домалювання відбитку печатки, неспівпадання частин відбитку на фотокартці із частиною на бланкові, ознаки монтажу тощо.

При необхідності дослідити клеючу речовину при переклеювання фотокартки, застосовуються методи: 1) мікроскопічні (для встановлення муки, крохмалю, декстрину); 2) люмінесцентного аналізу; 3) хімічні (випробування клеючої речовини на розчинність у різних реактивах, на реакцію з певними реактивами тощо); 4) фізико-хімічні (паперова хроматографія та електрофорез для визначення складу клеючої речовини).

Під час дослідження клеючої речовини, можуть бути вирішені питання щодо встановлення її походження, виду, однорідності речовини за складом. Індивідуальна ідентифікація клеючої речовини можлива, якщо у ній виявлені специфічні домішки, які виникли у процесі зберігання або використання.

Виявлення часткового підроблення у паспортах має певну специфіку у випадку, коли засоби захисту пошкоджені або змінені. Наприклад, якщо часткове підроблення здійснюється підчисткою, травленням або змиванням, необхідно дослідити візерунок захисної сітки, який одразу викаже втручання у документ.

У дослідженні записів про особу власника паспорта, виконаних спеціальними чорнилами позитивним є те, що вони стійкі до води та хімічних речовин. Такі записи майже не піддаються травленню та змиванню, а при спробі їх видалити через підчистку або дописку – залишаються видимі сліди.

Дописку можна встановити, провівши ватним тампоном, змоченим у воді по підозрілим штрихам, від чого не відбудеться деформація штрихів, виконаних спеціальними чорнилами, а у дописаних – барвник буде розмитим. Такий метод є руйнуючим, тому спочатку слід використати інші методи, які збережуть записи у початковому стані. Методика дослідження тексту з метою виявлення ознак дописки полягає в огляді паспорта в різних режимах освітлення (в кососпрямованому, проникаючому), використанні мікроскопії, зйомки в ІЧ променях, копіювальних методів, паперової і тонкошарової хроматографії, методу профілювання, телевізійної (ПТУ-42) та лазерної техніки (оптично

квантові генератори).

За допомогою мікроскопічного дослідження можна вивчити особливості штрихів букв: характер мікроструктури, вид матеріалу письма, розміщення барвника на папері, наявність/відсутність блиску.

Велике значення при вирішенні багатьох питань ТКДД, особливо при виявленні дописки, має виявлення відмінностей у порівнюваних чорнилах та пастах.

Слід пам'ятати, що чорнила, виготовлені із органічних речовин, пасти кулькових ручок, штемпельна фарба та інші письмові маси навіть у рідкому стані здатні змінювати свої властивості. Такі особливості матеріалів письма у криміналістиці не вивчені, вони потребують відповідних знань у галузі хімії.

Також, письмові маси активно взаємодіють із папером. Тому, для техніко-криміналістичного дослідження матеріальної частини документів важливе значення має усестороннє вивчення процесів взаємодії різних пишучих мас із папером одного виду та марки, виготовлених із конкретних поліфабрикатів та на одній фабриці.

Цифрові записи з метою виявлення дописки також досліджуються певною методикою, а саме: 1) застосовуються неруйнуючі методи; 2) проводиться вивчення ознак почерку; 3) встановлюється розташування цифр відносно одна одної, лінії письма, країв документа; 4) досліджуються ознаки письмового приладдя; 5) порівнюються умови письма (величина натиску); 6) проводиться порівняння спектральних характеристик речовин штрихів у видимій і ІЧ зонах спектру із використанням світлофільтрів тощо.

Поряд з цим, для диференціації чорнил цифрових записів, додатково до основних методів дослідження, можна використати метод відмежування штрихів під мікроскопом за слідами руху пера – вивчаючи форму сліду, розміри, розміщення барвника в штрихах, характер взаємодії волокон паперу з письмовим приладдям.

Виявлення дописки викликає труднощі, якщо зміни вносилися тією ж особою, яка виконувала первинні записи та однією фарбувальною речовиною.

Дослідження друкованого тексту в паспортах починається із виявлення

загальних та окремих ознак, потім такі ознаки виявляються у наданих зразках і порівнюються між собою. Важливо знати, що кожен друкуючий пристрій може набути у процесі експлуатації індивідуальних ознак (наприклад, неповне продруковування третього елемента букви “н”). Така індивідуальність спричинена сукупністю ознак, які достатні для виокремлення його серед подібних, за рахунок чого експерт ідентифікує друкований текст із наданими зразками. Текст у зразках має бути чітким і відповідати досліджуваному за часом виконання. Зразки надаються як вільні, так і експериментальні.

Велике значення при дослідженні друкованого тексту мають дані про ремонт, заміну деталей друкувального апарату, при цьому ознаки у тексті будуть відрізнятися від наданих зразків і можуть вплинути на формування висновку експерта щодо наявності чи відсутності тотожності.

Встановити факт додруковування можна за допомогою візуальних та мікроскопічних методів, вимірювальних приладів та з вивченням властивостей барвної речовини штрихів методом вологого копіювання, крапельного аналізу, тонкошарової хроматографії, а також оптичного накладення.

Усі способи часткового підроблення документів тісно переплітаються між собою, тому дописка або додруковування може супроводжуватися підчищенням, травленням або змиванням, у результаті чого експерт може виявити ознаки останніх.

Для виявлення підчищення, спочатку за допомогою лупи досліджується сумнівна ділянка бланку в різних режимах освітлення. Потім текст вивчається під мікроскопом. У випадках, коли підчистка здійснюється за штрихами, початкові записи можуть бути встановлені оглядом і фотозйомкою у проникаючому освітленні. Також можуть використовуватися дослідження в ІЧ променях (для виявлення текстів, виконаних чорною типографською фарбою, тушшю), адсорбційно-люмінесцентний метод (для виявлення текстів, виконаних пастою кулькових ручок), дифузно-копіювальний метод (для виявлення текстів, виконаних аніліновими чорнилами та пастою кулькових ручок).

Також, для виявлення підчистки у паспорті, рекомендується обробити його

поверхню парами йоду або дрібнозернистими порошками. Більш інтенсивне скупчення порошоків на окремих частинах поверхні документа буде свідчити про підчищення.

Травлення та змивання для паспортів не є ефективним. В результаті такої дії відбувається знебарвлення фарбників і первинний текст стає невидимим, зазнає руйнування захисна сітка та структура паперу.

Повне видалення штрихів через травлення без суттєвих змін зовнішніх властивостей паперу можливе лише за допомогою речовин, які мають сильні окислювальні властивості. За допомогою органічних кислот можна витравити барвники лише деяких видів чорнил, відновники ж витравляють барвники лише на короткий період часу, після якого вони відновлюють початковий колір. Мінеральні кислоти та луги взагалі руйнують і барвник, і папір, тому підроблювачі часто додають їх до окисників, хоча результат майже такий самий.

Сліди травлення та змивання виявляють при зовнішньому вивченні у різних режимах освітлення, мікроскопічному дослідженні, дослідженням люмінесценції в УФ і синіх променях та із застосуванням світлофільтрів, хімічними методами.

Висновок про наявність у документі травлення може надаватися лише на основі сукупності ознак. Важливу роль відіграють при цьому виявлені на папері залишки речовин травлення та встановлення витравлених записів. Важливо зазначити, що без урахування впливу матеріалу документа, а також процесів розподілу та закріплення у ньому барвного компоненту чорнил, неможливо сформулювати чітке уявлення про механізм процесу витравлення.

Виявлення витравлених, підчищених, закреслених, залитих записів, невидимих вдавлених слідів від пишучого приладдя в паспортах потребує встановлення початкового змісту тексту.

Наприклад, виявлення витравлених записів здійснюється фотографуванням документа у відбитих УФ променях, люмінесценції у видимій та ІЧ зонах спектру, збудженої УФ і синіми променями ламп розжарювання та у випромінюваннях лазерів. Виявлення закреслених та залитих записів

здійснюється із застосуванням кольороподільного методу, дифузного копіювання, фотозйомкою ІЧ люмінесценції записів, електронно-оптичного перетворювача через вивчення видимого зображення у відбитих ІЧ променях.

Поряд з цим, Т.А. Коробочкіна пропонує наступні методи виявлення початкового змісту тексту документа: 1) огляд зворотної сторони аркуша, де можуть залишитися вдавнені сліди від пишучого приладдя або залишки барвника, який проник глибоко у товщу паперу; 2) під дією УФ променів; 3) спостереження і фотографування темно-червоної та ІЧ люмінесценції збудженої синьо-зеленим світлом; 4) дифузного копіювання.

Виявлення тексту за рельєфним зображенням штрихів здійснюється шляхом фотографуванням у кососпрямованому світлі та у полях струмів високої частоти.

Найкращих умов виявлення рельєфу штрихів можна досягнути при освітленні досліджуваної ділянки паралельним пучком світла з утворенням гострого куту із поверхнею документа (чим менший такий кут, тим тіні рельєфу будуть більшими). Щоб усунути тіні від випуклостей поверхні паперу, необхідно змінювати відносно нього висоту розташування джерела освітлення, тобто регулювати глибину тіней вдавнених штрихів.

Цікавим методом виявлення вдавнених (рельєфних) записів є обпилення досліджуваної ділянки магнітним порошком так, щоб здобути різний ступінь прилипання (адгезії) частин порошку до рельєфних штрихів тексту й іншої частини документа. Досягти цього можна, провівши пальцем по тексту, де за рахунок потожирової речовини порошок по-різному розміститься на поверхні, а на зворотній стороні документа потожирова речовина розміститься на випуклих частинах більше, ніж на іншій поверхні. Потім провести магнітним пензлем по тексту, після чого у місцях випуклого рельєфу зображення буде темне, а вдавненого – світле.

При дослідженні друкарських засобів та їх відбитків спочатку встановлюється спосіб виготовлення відбитків, потім вирішуються питання з ідентифікації, часу нанесення та ідентифікації особи підроблювача. Для вирішення ідентифікаційних завдань необхідні зразки, а для встановлення

способу нанесення відбитків – не обов'язково.

Методика дослідження печаток та штампів з метою їх ідентифікації, полягає у послідовності виконання таких дій: спочатку встановлюється вид друкарської форми, потім виявляються загальні ознаки (зміст, симетричність розташування тексту і зображень тощо) та окремі (особливості мікрорельєфу кліше), здійснюється порівняльне дослідження. І завершальним процесом ідентифікації є оцінка експертом співпадаючих і розбіжних ознак.

Важливо зазначити, що наукова обґрунтованість та істинність висновку експерта залежить від представлених якісних зразків – порівняльного матеріалу. Вирішення ідентифікаційних питань, які цікавлять ініціатора проведення експертизи паспортів, залежить від якості та кількості наданих зразків. Наприклад, при ототожненні почерку або підпису особи, яка заповнювала дані у паспорті, необхідною є не лише визначена кількість письмових знаків такої особи, але й усі види зразків: вільні, умовно-вільні та експериментальні. Отримання експериментальних зразків також необхідне для ототожнення друкувального пристрою або особи, яка заповнювала дані про особу власника паспорта. У такому разі надається запит до органу, що видавав цей документ із проханням надати відповідні зразки.

Наприклад, для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів тощо) мають надаватися друкарські форми або виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менш, ніж у п'яти примірниках.

Зразки відбитків печаток та штампів для порівняльного дослідження надсилаються у кількості до десяти відбитків, виконаних на папері того ж сорту із застосуванням різної сили та напрямку натиску на папір. Відбитки, одержані спочатку з друкованого засобу – без промивання і очищення, а потім – з промитого. Слід також пам'ятати про зношеність печатки чи штампу або деформацію у процесі експлуатації. Якщо досліджуваному відбитку – більше року, то надаються вільні зразки приблизно того ж часу, як і відбитки у досліджуваному паспорті.

У випадку, якщо зразки відбитків печаток неможливо отримати, тоді методика дослідження відбитків полягає у виконанні таких дій: 1) починають

дослідження із вивчення тексту (наявності помилок, дзеркального відображення букв тощо); 2) детально вивчають шрифт, малюнок букв, розмір та нахил; 3) з обох сторін бланку вивчають рельєф відбитку; 4) оглядають прилеглу до відбитку поверхню на наявність ознак малювання, копіювання тощо.

Аналізуючи підписи у паспортах громадян, ми дійшли висновку, що вони, у більшості випадків, виконуються спрощеним способом та є простими за будовою. Тому їх дослідження ускладнюється, оскільки вони малі за обсягом, нестійкі та варіативні, тобто не мають необхідної для ідентифікації сукупності стійких індивідуальних ознак почерку. На нашу думку, для надання підписам доказового значення й попередження їх підроблення, бажано було б обмежити виконання коротких та простих за транскрипцією підписів. Також, ефективним буде введення додаткових реквізитів, які підтверджують підпис, наприклад, прізвище, посада тощо.

Особливістю методики дослідження підписів є встановлення чи виключення технічного підроблення, тобто способу його виконання. Тому, дослідження підпису починається із мікроскопічного вивчення за допомогою лупи до десяти крат, мікроскопу зі збільшенням до двадцяти п'яти крат та у різних зонах освітлення (розсіяному, проникаючому, кососпрямованому).

Не рідко, в експертних дослідженнях підроблених паспортів, виникає необхідність у встановленні хронологічної послідовності нанесених штрихів, що перетинаються. У таких дослідженнях важливо визначити послідовність використання методів, щоб штрихи могли повторно дослідитися.

Так, для визначення послідовності виконання тексту, підпису та відбитку печатки у паспорті, вивчаються місця їх перетину із застосуванням мікроскопічного дослідження у різних режимах освітлення, фотографічних методів, а також вологого копіювання та адсорбційно-люмінесцентного аналізу.

Фотографічний метод широко використовується для досягнення наведених вище завдань, оскільки не змінює початкового змісту досліджуваної частини документа. При перетинанні штрихів, виконаних різною барвниковою речовиною, утворюється ще один колір, який залежить від порядку нанесення

штрихів, причому переважає колір верхнього штриха. Такі властивості барвників можна виявити за допомогою методів мікроскопічних досліджень.

Адсорбційно-люмінесцентний метод вважається руйнуючим, але якщо при копіюванні досліджуваних штрихів, виконаних пастами, замість поліхлорвінілової плівки використати простий папір, зволожений розчином, який складається із води, спирту, гліцерину (1:1:1) або води, спирту, гліцерину, бури, формаліну (5:4:0,5:0,2:0,2), то копіювання можна проводити неодноразово. Це пояснюється тим, що барвник паст розчиняється не на стільки, як при дії на нього органічного розчинника, яким оброблюється поліхлорвінілова плівка.

Метод вологого копіювання також вважається руйнуючим, але якщо його замінити методом сухого дифузного копіювання, то можна не лише встановити хронологічну послідовність нанесення штрихів, що перетинаються, але й не піддавати помітним змінам досліджуваній документ [187, с. 89]. Якість методу вологого копіювання буде залежати від складу чорнил барвників штрихів, їх взаємодії між собою та папером.

Також, для встановлення послідовності нанесення рукописних штрихів, що перетинаються, виконаних кульковими ручками, застосовуються профілографічні методи, які мають високу чутливість та точність. Вони поділяються на такі профілювання: 1) щупове (проводиться на профілографі-профілометрі за допомогою алмазної голки); 2) світлове (на мікроскопах типу “МИС-11” або “ПСС-2” вузькою смужкою світла); 3) фотоелектричне (на мікрофотометрі шляхом реєстрації змін інтенсивності відбитого світлового потоку, залежно від рельєфу).

Поряд із наведеними, цікавим є метод встановлення послідовності нанесення штрихів, що перетинаються, виконаних кульковими ручками, за допомогою пластиліну. Сутність методу полягає у тому, що попередньо підготовлений пластилін прикладають до досліджуваної поверхні та отримують зліпок. При цьому необхідно враховувати силу натиску та час контакту, які залежать від рельєфу штрихів. Наприклад, при незначній деформації паперу від штрихів – сила та час контакту збільшується, приблизно 3-5 секунд, якщо

рельєф глибокий – 1 секунда. Підготовка пластиліну полягає у тому, що його кладуть на 5-10 хв. у холодильник, потім 3-5 секунд обдувають теплим повітрям, а контактуючу його поверхню роблять гладенькою. Завдяки такій методиці отримується об'ємний слід штрихів на пластиліні та за допомогою мікроскопічного дослідження у кососпрямованому освітленні, з використанням 4-кратної лупи при розсіяному освітленні вдається вирішити питання про послідовність їх нанесення. Для виявлення заміни аркушів у паспорті слід перевірити нумерацію сторінок, відповідність змісту тексту, виявити, чи немає різниці у сорті паперу, форматі, звернути увагу на однорідність типографських знаків, кольорів барвників, відповідність загального фону відтінкам частин документа.

Щоб виявити вклейку, насамперед, слід оглянути бланк візуально, перевірити на наявність лінії розрізу, потертості, потовщення паперу та інші ознаки, оглянути сумнівну сторінку під дією УФ променів, де можуть залишитися сліди від клеючої речовини, сліди підготовки до вклейки. При огляді у проникаючому освітленні у місці розташування вклейки можуть бути світлі та темні ділянки, а іноді вклеєні частини відділяються від бланку при його згинанні.

3. Дослідивши реквізити паспорта, експерт співставляє отримані ознаки із порівняльними зразками з метою виявлення співпадань, розбіжностей або відхилення від норм, і тим самим здійснює синтетичний (порівняльний) етап дослідження. Це основна стадія у вирішенні експертних завдань.

Наприклад, якщо у підозрюваного вилучено матеріали та технічне обладнання, на яких ймовірно був виконаний підроблений паспорт, – при порівняльному дослідженні вивчаються ознаки виробу (формат, ліновка, малюнок) і фізико-хімічні властивості паперу (внутрішня будова, структура поверхні, характер люмінесценції, композиція волокна, зольність).

4. Оцінка результатів дослідження та формулювання висновків полягає у підведенні підсумків проведеного дослідження, формулюванні відповідей на поставлені перед експертом питання та складанні висновків експерта із описом ходу і результатів дослідження.

У порівнянні з іншими доказами, висновки мають специфічні риси, а саме: 1) вони будуються на основі використання спеціальних знань; 2) являють собою умовивід експерта, його висновок на основі отриманих результатів дослідження, а не інформаційне знання. Формування висновків є найголовнішим і найважчим етапом дослідження документів, оскільки вимагає високих професійних знань та досвіду, і полягає не у виявленні ознак, а у їх відмежуванні від випадкових перешкод, в оцінці їх значення та у їх науковому обґрунтуванні.

Формуючи висновки на основі отриманого у результаті дослідження фактичного матеріалу, експерт визначає їх зміст (позитивні чи негативні) та форму (категоричні, ймовірні, НПМ – не представляється можливим). Висновки мають логічно завершувати дослідження, не суперечити іншим об'єктивним даним, зібраним з конкретної справи, а також бути обґрунтованими фактично, аргументованими науково й за можливості – перевірені практично.

Висновок експерта обов'язково має бути точним, оскільки така умова є необхідною для доказового значення цього документу. Не можна використовувати такі вирази як: “не встановлені”, “немає підстав стверджувати”, “не виключено” тощо, оскільки вони роблять висновки двозначними і неточними.

Загальновідомо, що висновок експерта як джерело доказів і докази, які в ньому містяться, підлягають оцінці судом, прокурором, слідчим та особою, яка проводить дізнання. Оцінка доказів – це здійснювана в логічних формах розумова діяльність, пов'язана із встановленням вірогідності або невірогідності доказів, зібраних у справі.

Оцінюючи висновок експерта, особа, яка проводить розслідування, прокурор, суд перевіряє процесуальний порядок підготовки, призначення і проведення експертизи, кваліфікацію і компетенцію експерта, повноту і наукову обґрунтованість висновку, наявність у ньому доказових фактів щодо їх відносності і допустимості у справі та їх місце серед інших доказів.

Слідчий і суд не в змозі обґрунтовано оцінити висновок експерта без

аналізу його вступної, описової та заключної частини.

Ознайомлення з вступною частиною дозволяє слідчому та суду отримати інформацію про експерта, стан речових доказів, вирішених експертизою питаннях тощо. В свою чергу, вивчення дослідницької частини дає можливість ознайомитися із методикою: методами, засобами аналізу і порівняння, отриманими результатами. Це дозволяє зробити висновок щодо повноти дослідження, наукової обґрунтованості та достовірності висновку.

Не слід забувати про те, що оцінка висновку експерта ґрунтується на внутрішньому переконанні, від якого залежить прийняття правильних рішень і успіх процесуальної діяльності слідчого.

Оцінка висновку експерта сприяє побудові нових версій, планування відповідних дій щодо пошуку та закріплення встановлених дослідженням фактів, тобто таке джерело доказів сприяє ефективному розслідуванню та розкриттю злочинів.

Поряд із методами та методиками дослідження підроблених документів, важливе значення мають техніко-криміналістичні засоби, які допомагають застосуванню розроблених методів та надають можливість зафіксувати отримані результати. До них належить: обладнання, апарати, прилади, інструменти, різного роду пристосування та матеріали, які застосовуються з криміналістичною метою.

На сьогодні значно спростив роботу експертів метод застосування цифрової фотографії, який уможливив швидко та зручно отримати бажане зображення високої якості. А за допомогою персонального комп'ютера можна створити копії отриманих зображень, роздрукувати їх на фотопапері та зберігати тривалий час у базі даних для здійснення автоматизованого пошуку необхідних об'єктів. Одним із сучасних напрямів удосконалення експертного дослідження документів є впровадження відеокomплексів. До структури яких входять телекамера, освітлювачі, комплекс світлофільтрів, кольоровий монітор та комп'ютер. Таке обладнання забезпечує ефективне проведення дослідження, автоматизоване оформлення висновку із кольоровими ілюстраціями.

Також серед техніко-криміналістичних засобів, які використовуються при

СТЕД, слід назвати такі групи: 1) засоби фіксації (фото-, відео-, цифрова апаратура); 2) пошукові засоби для виявлення невидимих зображень на документах (УФ освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі тощо); 3) засоби для систематизації та видачі криміналістичної інформації (картотеки, колекції); 4) технічні засоби для лабораторного дослідження: порівняльні мікроскопи, телевізійний спектральний люмінесцентний мікроскоп "Regula", універсальні лабораторні репродукційні установки (УЛАРУС), прилади оптичного накладення "ПОН", прилади ТСС для експрес-аналізу документів типу "DVS Portable" (Швейцарія), "Регула 4004М" (Білорусь), ТСС-3М (Росія); системи типу VSC-1, VSC-4, VSC-2000 (Великобританія), "Docu box", "Docuzenter" (Німеччина), відео спектральний компаратор ED-1100 (Білорусь), ВСК-1, "Експерт-К", "Радуга" (Росія), система отримання та обробки зображень "Video Scope"; відеокомплекс Vildis 2.0; програмно-апаратний комплекс митного контролю документів "ТЕД-34".

Ефективність експертного дослідження підроблених паспортів також залежить від програмного забезпечення, наприклад, інформаційно-довідкової системи "Passport" та "Autodocs", які містять відомості про основні ознаки справжніх паспортів 135 держав світу, можливі способи підроблення та методику перевірки їх справжності.

Уся перелічена техніка значно полегшує роботу експертів та покращує якість проведених досліджень документів. На жаль, таким обладнанням забезпечені не всі експертно-криміналістичні заклади України, тому залишається лише сподіватися, що у майбутньому ситуація значно покращиться, адже від такої техніки залежить якість проведених досліджень, зокрема – авторитет науково-дослідних центрів.

Як бачимо, кожна методика має обов'язковий алгоритм дій, необхідний для якісного дослідження. Але кожна із існуючих методик є індивідуальною через особливості досліджуваного об'єкта та комплексу методів, необхідних для його вивчення. На сьогодні, техніко-криміналістичному дослідженню піддаються безліч різних документів, що мають індивідуальні особливості та потребують окремої методики. На жаль, такі відсутні, тому експерти змушені

користуватися загальними або наближеними за об'єктом методиками. На нашу думку, цілком обґрунтованою є необхідність у створенні окремої методики дослідження підробленого паспорта громадянина України у межах технічного дослідження документів. Сподіваємося, що надані до ДНДЕКЦ МВС методичні рекомендації, які будуть використані при розробленні методики дослідження окремих об'єктів (документів), допоможуть експертам-криміналістам при проведенні досліджень підроблених паспортів та інших документів.

Висновки до розділу 2.

Розкриття та розслідування злочинів рідко обходиться без використання спеціальних знань щодо встановлення певних фактів, що мають значення для справи. Особливо при розслідуванні злочинів, пов'язаних із підробленням паспортів. Часто, для встановлення істини у справі, необхідно визначити спосіб виготовлення бланків паспорта, встановити наявність у ньому змін та спосіб їх внесення, послідовність нанесення реквізитів та відтисків печаток і штампів, групову належність матеріалів письма, ідентифікувати предмети і матеріали, що використовувалися для підроблення. Цей комплекс питань входить у можливості судово-технічної експертизи документів.

Головна увага у підрозділі зосереджена на експертному дослідженні паспорта громадянина України та розглянуті низка недоліків з виготовлення, оформлення та видачі паспортів, що значно утруднюють проведення експертизи або впливають на зменшення кола вирішуваних питань. Зокрема, такі: 1) неякісне тиснення зображень та написів на обкладинці паспорта; 2) відсутня єдина інструкція або правила, що визначають технічні умови виготовлення фотокарток; 3) неякісний клей; 4) неякісні відбитки рельєфної печатки; 5) не виконуються у повному обсязі передбачені законом правила внесення даних про особу власника паспорта (причиною цього є відсутність централізованого забезпечення відповідним обладнанням; 6) законодавчо не визначено чіткого виду друкуючого пристрою, яким вносяться дані у паспорти; 7) не урегульовано внесення даних у паспорти в процесі їх експлуатації; халатність працівників паспортних підрозділів при оформленні паспортів

(наприклад, не проставлення рельєфного відбитку, не підписання фотокартки) тощо. Поряд з цим, значна частина експертно-криміналістичних закладів не мають відповідних зразків бланків паспортів, колекцій із підробленими, зразків відбитків печаток та штампів, які проставляються у паспорти тощо.

Розглянуті причини формування невірних питань експерту з криміналістичного дослідження паспорта, а саме: 1) відсутність довідкової літератури у практичних підрозділах; 2) перекладення повноважень ініціатора проведення дослідження на експерта (вирішення питання чи підроблений паспорт тощо); 3) нерозуміння ініціатором проведення дослідження компетенції експерта з ТКДД тощо.

При проведенні досліджень документів із засобами захисту, експерти можуть допускати помилки, причинами яких є: 1) відсутність у експертних підрозділах довідкової літератури із засобів захисту документів від підроблення; 2) неповнота дослідження (поверхневий огляд, не проведення порівняльного дослідження тощо); 3) відсутність зразків відповідних для проведення порівняльного дослідження; 4) неналежним чином сформульовані питання експерту.

Вирішення питань покладених на експертизу документів, у значній мірі залежить від компетенції експерта, наявності технічного обладнання, а особливо від розроблених методик та методів дослідження.

Розглянуті загальні положення та особливості методики криміналістичного дослідження документів, а також здійснено умовний поділ методів виявлення і дослідження підробленого паспорта на: візуальні, інструментальні, фізико-хімічні. Вказано їх переваги та недоліки.

Зосереджена увага на відсутність окремої методики дослідження паспортів, оскільки проведення експертизи такого документа потребує відповідних знань щодо технічного опису (конструкції, формату, способів друку, перфорування тощо) та рівнів захисту (графічного оформлення, спеціальних матеріалів, технологій, нумерації тощо).

Криміналістична техніка значно полегшує роботу експертів та впливає на якість проведених досліджень документів, тим самим впливає на зменшення

кількості злочинів, пов'язаних із використанням підроблених паспортів. Тому, у підрозділі вказані основні технічні засоби дослідження паспортів, зокрема такі: засоби фіксації, виявлення невидимих зображень на документі, засоби для лабораторного дослідження, лабораторні репродукційні установки, прилади оптичного накладення, системи отримання та обробки зображень, відеокomплекси, інформаційно-довідкової системи тощо. Вказані переваги та недоліки такого обладнання

ВИСНОВКИ

Виходячи з поставленої мети і взаємопов'язаних завдань наукового дослідження, сформульовані найбільш суттєві теоретичні положення і розроблені практичні рекомендації з виявлення підроблених паспортів громадян України та їх техніко-криміналістичного дослідження.

Узагальнення результатів дослідження уможливорює зробити такі висновки:

1. Паспорт громадянина України є основним документом нашої держави, оскільки видається кожному громадянину, він є найбільш поширеним серед усієї групи документів, що підтверджують громадянство України.

2. У результаті проведеного порівняльного аналізу захисту спеціальних засобів захисту таких документів видно, що паспорт громадянина України наділений засобами захисту, які не забезпечують його від підроблення. Тому, доведена необхідність удосконалення існуючих спеціальних засобів захисту паспорта більш сучасними, виконаними на європейському рівні.

3. У результаті проведеного аналізу спеціальних засобів захисту паспорта від підроблення та узагальнень отриманих результатів, ми дійшли висновку, що вони не забезпечують його від повного та часткового підроблення, утратили надійність, оскільки сучасні технології та науково-технічні засоби набули значного розвитку та удосконалення.

4. Узагальнення експертної практики свідчать, що найбільш поширеним видом підроблення паспортів є часткове – внесення у нього змін способом переклеювання фотокартки, підчищення, дописування, а також заміни частин документа. Повне ж підроблення трапляється рідше, але виконується на сучасному технічному обладнанні, частіше – за допомогою копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки, рідше – поліграфічного обладнання, яке якісно імітує спеціальні засоби захисту.

5. Розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із підробленням паспортів покладається на органи слідства та суду, де у покращенні їх

діяльності відіграє значну роль судово-технічна експертиза документів. До можливостей такого дослідження входить не лише встановлення способу виготовлення паспорта, внесення змін, відновлення первинного змісту, але й надання криміналістично значущої інформації для спрямування у правильному напрямі проведення розслідування, а саме: встановлення виду, марки, моделі засобу друку чи копіювального апарату; загального джерела походження сумнівного документа; групової приналежності та ідентифікації матеріалів, що використовувалися для виготовлення документа; ідентифікації конкретного обладнання за його наявності та встановлення особи підроблювача.

6. Окреслені види методів дослідження підробленого паспорта громадянина України та умовно поділені на три групи: 1) візуальне дослідження; 2) інструментальне; 3) фізико-хімічне.

7. Визначені основні причини, що сприяють підробленню паспортів, зокрема: неналежна якість спеціальних засобів захисту, порушення правил оформлення, видачі, зберігання та знищення цих документів у паспортних підрозділах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кобилянський О. Л. Сучасний стан і перспективи дослідження документів із спеціальними засобами захисту від підроблення / О. Л. Кобилянський // Підприємство, господарство і право. – 2013. – № 7. – С. 116–119.
2. Криміналістична техніка : навч. посібник. Кн.1 / [за ред. А. В. Кафанова]. – К.: КИЙ. – 2016. – 456 с.
3. Криміналістичне документознавство : практ. посіб. / [В. В. Бірюков, В. В. Коваленко, Т. П. Бірюкова, К. М. Ковальов] ; за заг. ред. В. В. Бірюкова.– К.: ПАЛИВОДА А.В., 2007. – 332 с.
4. Воробей О. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч. посіб. / Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 304 с.
5. Кобилянський О. Л. Захист цінних паперів і документів суворого обліку та звітності від підроблення / О. Л. Кобилянський // Підприємство, господарство і право. – 2013. – № 6. – С. 104–107.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [гол. ред. колегії Ю. С. Шемшученко]. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 1998–2010. Т. 1: А–Г. – 1998. – 662 с.
7. Продукція, що виготовляється на Поліграфкомбінаті “Україна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://pk-ukraina.gov.ua/?pg=6>
8. Detection and Recognition of Fraudulent Documents. American Bank Note Company (Securitas Fides Integritas). – Б.м.: Б.в., Б. р. – 18 с.
9. Душник В. Ф. Пластикові посвідчення водія та свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів : інформаційний лист / В. Ф. Душник, А. І. Граціанова, С. М. Науменко. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2014. – 15 с.

10. Висновок спеціаліста № 420-П від 24.12.2007 р. на підставі відношення № 26021 // Архів НДЕКЦ при МВС України у Тернопільській області. – 2007.

11. Іщенко А. В. Періодизація використання спеціальних знань у юридичній практиці на ранніх етапах слов'янської державності / А. В. Іщенко // Науковий вісник української академії внутрішніх справ. – 2006. – № 1. – С. 58–64.

12. Гора І. В. Криміналістика : навч. посіб. / І. В. Гора, В. А. Колесник. К.: Алерта, 2005. Ч. 1: Криміналістична техніка. – 2005. – 320 с.

13. Криміналістика / [под ред. Н. П. Яблокова, В. Я. Колдина]. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 464 с.

14. Криміналістика : підручник / [Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – [2-ге вид., випр. і доп.]– К.: Атака, 2001. – 544 с.

15. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.

16. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

17. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України. – К., 2003. – № 39. – Ст. 351. – 1 серп.

18. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України : наук.-практ. комент. / [В. Д. Берназ, А. М. Притула] ; за заг. ред. С. В. Ківалова. – О. : Фенікс, 2016. – 190 с.

19. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII// Офіційний вісник України. – 2015. – № 63. – Ст. 2075.

20. Кримінальний кодекс України: прийнятий 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

21. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з

прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – К. : Алерта, 2012. – 304 с.

22. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.

23. Щодо способів підробки документів, а також ознак (властивостей) підроблених документів, за якими вони можуть бути виявлені : лист Національного банку України від 16.02.2007 р. № 48-012/214-1688 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до листа: <http://www.uapravo.net/data/base00/ukr00929.htm>

24. Патик Л. Л. Особливості огляду паспорта громадянина України під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями / Леся Патик // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – Київ, 2008. – № 19. – С. 273–280.

25. Кодекс України про адміністративні правопорушення (з постатейними матеріалами) / [за ред. Е. Ф. Демського]. – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 1088 с.

26. Юридичний словник / [за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цвіткова] ; уклад. І. П. Бутко, Р. І. Гричук. – [2-ге вид., перероб. та допов]. – К.: Гол. ред. Української Радянської Енциклопедії, 1983. – 871 с.

27. Криміналістика / [под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Образцова]. – М.: Юристь, 1997. – 760 с.

28. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / [В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко] ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсеєва. К.: Юрінком Інтер, 2011. – 368 с.

29. Аверьянова Т. В. Криміналістика: учебник для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. проф. Р. С. Белкина. – М.: НОРМА, 2001. – 990 с.

30. Експертизи в судовій практиці / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка].

– К.: Юрінком Інтер, 2014. – 388 с.

31. Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження документів із спеціальними засобами захисту : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. Л. Кобилянський. – К., 2007. – 17 с.

32. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у ред. наказу Міністерства юстиції України від 29.12.2006 № 1265). // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 7: Судові експертизи в Україні. – С. 39–82.

33. Висновок спеціаліста № 36 від 30.04.2009 р. // Архів ДНДЕКЦ при МВС України. – 2009.

34. Осика І. М. Криміналістичне дослідження документів при розслідуванні економічних злочинів / І. М. Осика // Криміналістичний вісник : наук.- практ. зб. ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; [голов. ред. Є. М. Моїсєєв та ін.]. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – № 2(6). – С. 100–107.

35. Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; под ред. П. Д. Біленчука. – [вид. 2-е, випр. і доп.]. – К.: Атіка, 2011. – 544 с.

36. Висновок експерта № 286 від 16.06.2007 р. за кримінальною справою № 01-9906 // Архів сектору з ТКЗР Голосіївського РУ ОВС організаційної роботи з ТКЗ при НДЕКЦ ГУ МВС України у м. Києві. – 2007.

37. Біленчук П. Д. Проведення судових експертиз : довідник / П. Д. Біленчук, М. Н. Курко, С. М. Стахівський. – Київ, 2014. – 52 с.

38. Роцін О. І. Книга криміналіста : практ. посібник / О. І. Роцін, П. Д. Біленчук, Г. О. Омельченко. – К.: Україна, 1995. – 413 с.

39. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза” / В. М. Абрамова. – К., 2005. – 18 с.

40. Клименко Н. І. Поняття і види експертного дослідження / Н. І.

Клименко // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; [голов. ред. Є. М. Моїсеєв та ін.]. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – № 2(6). – С. 10–17.

41. Воробей О. В. Методи техніко-криміналістичного дослідження документів : лекція / О. В. Воробей. – К.: Вид-во “Пільсари”, 2006. – 28 с.

42. Методика технічної експертизи документів : загальна частина / [уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофєєва]. – К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2016. – 34 с.

43. Кобилянський О. Л. Методика дослідження документів, які мають захисні засоби : метод. рек. / О. Л. Кобилянський. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2015. – 36 с.

44. Авдєєва Г. К. Проблеми формування методів судової експертизи / Г. К. Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю : збірник наукових праць / [голов. ред. Ю. В. Баулін та ін.]. – Х.: Кроссроуд, 2007. – Вип. 14. – С. 214–223.

45. Задеренко С. В. Аналіз концептуальних основ методики криміналістичної експертизи / С. В. Задеренко // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; [голов. ред. Є.М. Моїсеєв та ін.]. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2016. – № 2(6). – С. 30–42.

46. Порядок проведення та оформлення експертних досліджень: методичні рекомендації. – К., 2014. – 18 с.

47. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : загальна частина : конспект лекцій для слухачів Національної академії внутрішніх справ / Л. Д. Удалова. – К.: НАВС, 2011. – 100 с.

48. Мацішин В. С. Особливості розслідування фальшивомонетництва : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / В. С. Мацішин. – Київ, 2012. – 20 с.

49. Криміналістика : підручник / [Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – [2-ге вид., випр. і доп]. – К.: Атака, 2011. – 544 с.

50. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 р. № 390 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 82. – Ст. 2794.

51. Бірюков В. В. Документи – об'єкти обліково-реєстраційних систем. Формування обліків і використання даних, що в них містяться, у розкритті злочинів / В. В. Бірюков // Вісник Луганського державного інституту внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ. – 2007. – Спец. Випуск № 1, Ч. 1. – С. 36–44.

52. Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. А. Борідько. – Харків, 2015. – 20 с.

53. Мельников І. М. Актуальні питання криміналістичного дослідження та перспективи захисту українських паспортів і посвідчень особи нового зразка / І. М. Мельников // Техническая экспертиза документов: проблемы и развитие : сб. матер. междунар. науч.-практ. конфер (20–21 октября 2005 г., г. Киев) / сост. К. Н. Ковалев, Т. В. Тимофеева – К. : ИПЦ МВД Украины, 2006. – С. 191–194.

54. Уголовный кодекс Австрии / [пер. с нем.]. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001.

55. Уголовный кодекс ФРГ / [пер. с нем.]. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – 208 с.

56. Уголовный кодекс Швейцарии / [пер. с нем.]. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – 138 с.

57. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [голова ред. колегії Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 4. – 2002. – 717 с.

58. Нестандартные паспорта [Електронний ресурс] // Второй паспорт : журнал. – ООО Издательский Дом “Деловые страницы”. – М., № 1. – 2002. – Режим доступу: <http://www.citizenship.ru/index.php?art=160&no=7>

59. Законодавчі та нормативно-правові акти, які регулюють міграційні

процеси, реєстрацію фізичних осіб, питання громадянства, оформлення документів : збірник документів. Ч.1 / [упоряд. З.П. Якобчук]. – Київ, 2007. – 380 с.

60. Про створення Єдиного державного реєстру фізичних осіб : указ Президента України від 30.04.2004 р. № 500 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 18. – Ст. 20.

61. Про затвердження Порядку використання у 2005 році коштів державного бюджету для створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи, виготовлення документів, що посвідчують особу, та їх видачі : постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2005 р. № 727 // Офіційний вісник України, 2005. – № 32. – Ст. 346–347.

62. Про створення Державної автоматизованої системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування : постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 327// Офіційний вісник України, 2006. – № 11. – Ст. 752.

63. Збірник нормативних актів України з питань паспортної, реєстраційної та міграційної роботи / [за ред. З. П. Якобчука, В. І. Палька]. – К., 2015. –144 с.

64. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2012. – 1440 с.

65. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / [уклад. Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К.: Вид-во “Аконті”, 2013. Т. 2: К–П. – 2013. – 927 с.

66. Про затвердження Правил оформлення і видачі службою громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб свідоцтва про належність до громадянства України : постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 р. № 491 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 15.– Ст.1053.

67. Будзієвський М. Ю. Сучасні способи підробки захисних засобів документів, їхні ознаки / М. Ю. Будзієвський // Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб. ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ; [голов. ред. Я. Ю. Кондратьєв та ін.]. – К.: Чайка, 2014. – № 2(2). – С. 91–96.

68. Про затвердження технічного опису та зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2007 р. № 858 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 48. – Ст.1963.

69. Питання дипломатичних та службових паспортів України : указ Президента України від 14 квітня 1998 р. № 296 / Офіційний вісник України. – № 15. – 1998. – Ст. 568

70. Про затвердження Правил оформлення і видачі тимчасового посвідчення громадянина України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1111 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 30. – Ст. 1550.

71. Про затвердження Положення про посвідчення члена екіпажу : постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?nobreak=1&uid=1136.1352.2>.

72. Про затвердження Положення про посвідчення особи на повернення в Україну : постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1079 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 34. – Ст. 2247.

73. Про затвердження Порядку надання Міністерством внутрішніх справ України Міністерству праці та соціальної політики інформації про паспортні дані осіб : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.06.2007 р. № 322/197 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 52. – Ст. 2133.

74. Конституція України від 28 червня 1996 р. : зі змінами, внесеними Законом України № 2222-IV від 08.12.2004 р. – Київ: Велес, 2015. – 48 с. – (Офіційний документ).

75. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів / [авт.-уклад. О. В. Воробей]. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 40 с.

76. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько- російський і російсько-український) / [за ред. акад. НАН

України В. Я. Тація]. – Х.: Право, 2011. – 560 с.

77. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. / [уклад. Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К.: Аконіт. – 2003. Т. 3. – 2003. – 927 с.

78. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [голова ред. колегії Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 5: П–С. – 2003. – 733 с.

79. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732- 2014 [Електронний ресурс]. – [Чинний від 2005-01-07]. – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – (Національний стандарт України). – Режим доступу: <http://dilo.kiev.ua/dstu-2732-2004-dilovodstvo-y-arhivna-sprava.html>

80. Іщенко А. В. Криміналістична класифікація розрахункових банківських документів / А. В. Іщенко, І. І. Попович // Криміналістичний вісник. – 2016. – № 1(5). – С. 60–65.

81. Про затвердження Положення про паспорт громадянина України : постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 37. – Ст. 545.

82. Бланки цінних паперів і документів суворого обліку та звітності. Загальні технічні вимоги : ДСТУ 4010-2001. – [Чинний від 2001-07-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2011. – 26 с.

83. Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29.12.2006 р. № 1262 // Офіційний вісник України. – № 3. – 2007. – Ст. 175.

84. Нормативно-правові акти МВС України та Державного департаменту у справах громадянства, міграції та реєстрації фізичних осіб, які регулюють міграційні процеси, реєстрацію фізичних осіб, питання громадянства, оформлення документів : збірник документів. Ч.2 / [упоряд. З. П. Якобчук]. – Київ, 2007. – 360 с.